

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΑΠΟ
ΚΡΙΤΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ - Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ -
1926

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τὸ βασικὸν σφάλμα πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἀνεκάλυψαν ἐν τῷ Διεθνεῖ Δικαίῳ περιεχόμενον a priori δεδομένον, ἦτο καθαρῶς μεθοδολογικόν, συνιστάμενον εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς καθαρῶς κριτικῆς πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἔρευναν, εἰς τὴν σύγχυσιν τουτέστι τῆς ἐννοίας πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου. Εἰς μεθοδολογικὸν σφάλμα ἐξ ἴσου βαρὺ περιέπεσαν πάντες ἐκεῖνοι, οἵτινες, ὀρμηθέντες ἐκ τῆς ἀδυναμίας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, ὅπως ἐπιβάλληται εἰς πᾶσαν ὑπ' αὐτοῦ προβλεπομένην περίπτωσιν, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τουτέστιν ὀλικῆς δυνάμεως ἰκανῆς, ὅπως ἀποτελῆ ἐγγύησιν τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, ἤχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Δικαίου. Τὸ μεθοδολογικὸν σφάλμα τῶν τελευταίων τούτων συνίσταται εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς κριτικῆς (ἅς εἶπωμεν : λογικῆς) πρὸς τὴν ψυχολογικὴν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἔρευναν ¹⁾, εἰς τὴν σύγχυσιν τουτέστι τῆς ἐννοίας πρὸς τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ.

Πάσης εἰδικῆς, ὠρισμένου κλάδου τοῦ Δικαίου, ἐρεύνης θὰ ἔπρεπε νὰ προηγῆται ἢ κατ' ἀρχὴν τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου ἐξέτασις, θὰ ἔπρεπε τουτέστι νὰ προτάσσηται ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ πρῶτον τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἐρώτημα, τὸ ἀσχολούμενον περὶ τὴν λογικὴν τοῦ Δικαίου, περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ τί ἔστι Δίκαιον ²⁾. Ἐὰν ἔπραττον τοῦτο πάντες οἱ νομοδιδάσκαλοι, εἰδικῶς δὲ οἱ διεθνολόγοι περὶ ὧν ἐν τῷ προκειμένῳ ὁ λόγος, δὲν θὰ περιέπιπτον εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας

¹⁾ Περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου ἐν τῇ ἐρέυνῃ φιλοσοφικῶν προβλημάτων πρὸβλ. κυρίως : Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft, Der Deduktion der reinen Verstandesbegriffe 2 ter Abschnitt: Transzedentale Deduktion der reinen Verstandesbegriffe, § 15-27.

²⁾ Ἐκτὸς τῆς Λογικῆς τοῦ Δικαίου, ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου ἀσχολεῖται μὲ τὴν ψυχολογίαν αὐτοῦ (πῶς ἰσχύσι τὸ Δ.), τὴν ἠθικὴν (τίς ἡ ιδέα, τίς ὁ σκοπὸς αὐτοῦ), καὶ τέλος τὴν δικαίωσιν αὐτοῦ.

μεθοδολογικάς συγχύσεις, τὰς ἀναποφεύκτως ἐπακολουθούσας εἰς τὴν μὴ κατ' ἀρχὴν διαγραφὴν τῶν a priori τοῦ Δικαίου ὀρίων. Καὶ δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ πρόταξις—(ὅπερ οἱ πλεῖστοι πράττουσιν)—ἀδεσπότου τινὸς τοῦ Δικαίου ὀρισμοῦ, περιέχοντος συνήθως περισσότερον τὴν ἀποστολὴν ἢ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ. Ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου προϋποθέτει τὴν ἐπὶ τῆ βάσει a priori συνθετικῶν συλλογισμῶν ἀνεύρεσιν καὶ συνολοποίησιν τῶν στοιχείων ἐκείνων, τῶν διακρινόντων τὸ Δίκαιον τῶν ἄλλων συγγενῶν πρὸς αὐτὸ ἐμφανίσεων: τῆς Ἠθικῆς, τοῦ Ἐθίμου καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Αὐθαιρεσίας. Ἡ μέθοδος ἡ μόνη ἀρμόδια, ὅπως ὁδηγήσῃ ἡμᾶς ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ πλήρους προσδιορισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου εἶνε ἡ κριτικοφιλοσοφική¹⁾.

Ἄν καὶ ἐντὸς τοῦ πλαισίου μελέτης, ὡς ἡ παρούσα, εἶνε δυσχερῆς ἡ ἐξέτασις τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου, ἐν τούτοις θεωροῦμεν ἀπαράιτητον νὰ ἀσχοληθῶμεν, ἔστω καὶ συντόμως, περὶ τὸν καθορισμὸν αὐτῆς, διότι μόνον ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου ὀρμώμενοι, δικαιοῦμεθα νὰ προβῶμεν καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ Διεθνoῦς τοιούτου. Τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ἢ εἶνε Δίκαιον ἢ δὲν εἶνε μέσος ὁρος δὲν χωρεῖ, ὥστε νὰ θεωρηθῇ μὲν ὡς Δίκαιον, νὰ διακριθῇ ὁμως τοῦ συνήθους Δικαίου. Τοιαύτης φύσεως διακρίσεις, ὡς ἡ μεταξὺ συνήθους καὶ μὴ συνήθους Δικαίου, εἰς ἣν προβαίνει ὁ Marcel Moye²⁾,

¹⁾ Ἡ κριτικὴ Φιλοσοφία ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἔρευναν περὶ τὴν δυνατότητα συνθετικῶν συλλογισμῶν a priori. Ἡ κριτικοφιλοσοφικὴ μέθοδος, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant ἀποδειχθείσης αὐτῆς δυνατότητος, ὀδεύει ἐπὶ τῆ βάσει τῶν συνθετικῶν a priori συλλογισμῶν. Σύνθεσις σημαίνει τὴν ἐνοποίησιν πολυειδοῦς.

Ὁ συνθετικὸς συλλογισμὸς, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀναλυτικόν, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἡ ἐξάρτησις τοῦ κατηγορήματος ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εὑρηται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φύσει τοῦ ὑποκειμένου (ἐξ οὗ καὶ οἱ ἀναλυτικοὶ συλλογισμοὶ ἀπλῶς ἐπεξηγηματικοὶ ὀνομάζονται), ἐπεκτείνει λογικῶς τὸ κατηγορημα πρὸς τὸ ὑποκείμενον καὶ ἀντιστρόφως, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνηται ἢ μὴ ἀφ' ἑαυτῆς ἐν τῇ φύσει τοῦ ὑποκειμένου ὑπάρχουσα ἐξάρτησις τοῦ κατηγορήματος ἐξ αὐτοῦ. Οἱ συνθετικοὶ συλλογισμοί, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀναλυτικούς, οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ εἶνε εἰμὴ μόνον συλλογισμοὶ a priori, διακρίνονται εἰς συνθετικούς a posteriori καὶ συνθετικούς a priori συλλογισμούς, εἰς συλλογισμοὺς τουτέστι περιέχοντας συνθέσεις γενομένας ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ἐπαίσθησεως καὶ συλλογισμοὺς περιέχοντας συνθέσεις γενομένας ἐπὶ τῆ βάσει τῆς καθαρῆς γνώσεως, δηλονότι ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐν αὐτῇ a priori δεδομένων ῥυθμιστῶν, τῶν καὶ «κατηγοριῶν» ὀνομαζομένων.

²⁾ Marcel Moye, Le Droit des gens moderne, Paris, 1920, p. 16 et s.

εἶνε ἀπολύτως ἀντεπιστημονικαί. Μόνον ἐάν τὸ σύνολον τῶν λογικῶν προϋποθέσεων τοῦ Δικαίου συμπίπτῃ τελείως πρὸς τὸ σύνολον τῶν λογικῶν προϋποθέσεων τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἡ ιδιότης τοῦ Δικαίου. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν ὁμῶς νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐάν λαμβάνῃ χώραν ἢ ὡς ἄνω σύμπτωσις προϋποθέσεων, ἀπαραίτητον εἶνε νὰ καθορίσωμεν ἐν συντομίᾳ τὰ προϋποθετικά καὶ προσδιοριστικά στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου κατ' ἀρχήν.

I

Τίνα εἶνε τὰ στοιχεῖα τὰ ἀναγκαιῶς προσδιορίζοντα τὴν ἐννοιαν τοῦ Δικαίου ;

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶνε τρία :

- α) τὸ τῆς κανονιστικῆς θέλησεως,
- β) τὸ τῆς ἑτερονομίας¹⁾, καὶ
- γ) τὸ τῆς αὐτοδυναμίας²⁾.

Διὰ τοῦ πρώτου τῶν στοιχείων αὐτῶν διακρίνεται τὸ Δίκαιον τῆς Αὐθαιρεσίας, διὰ τοῦ δευτέρου διακρίνεται τοῦτο τῶν τῆς Ἠθικῆς κανόνων, τέλος δὲ διὰ τοῦ τρίτου διακρίνεται τὸ Δίκαιον τῶν κανόνων τοῦ Ἐθίμου, τῶν καὶ ἀπλῶς συμβατικῶν κανόνων καλουμένων.

1. — *Εἰς τί συνίσταται ἡ κανονιστικὴ θέλησις τοῦ Δικαίου ;*

Ἡ κανονιστικὴ θέλησις τοῦ Δικαίου συνίσταται εἰς τὴν θέλησιν πρὸς δημιουργίαν κανόνων³⁾. Ἡ θέλησις αὕτη ἀποτελεῖ βασικὸν

¹⁾ Hans Kelsen, Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, Tübingen 1923, σ. 36.

²⁾ R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922 S. 82 ff.

³⁾ Πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ κανόνος ἀπαιτεῖται ἡ δικηκρίσις αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Φυσικοῦ Νόμου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνει—τυπικῶς τοῦλάχιστον—τὸν φυσικὸν νόμον (πρόκειται κυρίως περὶ τοῦ «καθαροῦ» ἢ «γενικοῦ» τοιούτου) τοῦ κανόνος, εἶνε τὸ ἑξῆς: Ὁ φυσικὸς νόμος οὐδέποτε δύναται ν' ἀποτελέσῃ «ἀρχὴν κρίσεως» ἀλλὰ πάντοτε «ἀρχὴν ἐξηγήσεως» (Wilhelm Windelband, Präludien, II Bd. 6. Aufl., Tübingen 1919, s. 67.). Τὸ ἀντίστροφον ἀκριβῶς ἰσχύει διὰ τὸν κανόνα. Κανὼν καὶ Φυσικὸς Νόμος δὲν εὔρηται οὔτε ἐν ἀπολύτῳ συνταυτισμῷ, οὔτε ἐν ἀπολύτῳ διακρίσει. Ὁ κανὼν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν φυσ. νόμων. Οἱ κανόνες ἀποτελοῦσιν «ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῶν φυσ. Νόμων δεδομένων πιθανοτήτων» (Windelband, op. cit. s. 74). Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνομεν τὰς ποθητὰς τῶν ἀπορριπτέων. Μεταφέροντες τὰς οὕτω πως διακριθείσας ὑπὸ τὸν

στοιχείον τόσον τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου, ὅσον καὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς καὶ τοῦ Ἐθίμου. Καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ ἐννοιαὶ συμπίπτουσιν εἰς τὴν θεμελιώδη αὐτῶν ἀρχήν: εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς θελήσεως πρὸς δημιουργίαν κανόνων.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ Δίκαιον, τὸ προσδιοριζόμενον ὑπὸ τῆς θελήσεως αὐτῆς, ἡ Αὐθαιρεσία δὲν ἐμφανίζεται μὲ τὴν θέλησιν πρὸς δημιουργίαν κανόνων. Τὸ διακρίνον τὸ Δίκαιον τῆς Αὐθαιρεσίας δὲν εἶνε τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' ἡ μορφή, ὁ τύπος τῆς θελήσεως. Ὑπάρχει καὶ αὐθαίρετον Δίκαιον, ὅπως ὑπάρχει καὶ δικαία, ἠθικὴ Αὐθαιρεσία. Ὅπως ὁμως ἡ Αὐθαιρεσία δὲν ἀποτελεῖ «Δίκαιον», ὅσονδήποτε Δίκαιον καὶ ἂν εἶνε τὸ περιεχόμενον τῆς θελήσεως αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ Δίκαιον δὲν ἀποτελεῖ «Αὐθαιρέσιαν», ὅσονδήποτε αὐθαίρετον καὶ ἂν εἶνε τὸ περιεχόμενον τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τὸ μόνον κριτήριον πρὸς διάκρισιν Δικαίου καὶ Αὐθαιρεσίας εἶνε ἡ καθ' ἑαυτὴν μορφή, ὁ ἄδολος τύπος ὅφ' ὃν ἐμφανίζονται. Ὑπάρχουσι Δίκαια γεννηθέντα ὑπὸ Αὐθαιρεσίας, ἡ αὐθαιρεσία ὁμως ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλοῦσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν δὲν ἐγέννησε μόνον Δίκαιον, ἀλλ' ἦτο Δίκαιον ἀφ' ἧς στιγμῆς ἠγέρθη μὲ τὴν θέλησιν πρὸς δημιουργίαν κανόνων. Κατ' ἀκολουθίαν: καὶ πᾶσα ἐπανάστασις, ἐφ' ὅσον ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς θελήσεως πρὸς γενικὴν ἰσχὺν καὶ ἀντικειμενικὴν ἀναγνώρισιν, ἀποτελεῖ — ἀδιαφόρως τῆς ἐκβάσεώς της — Δίκαιον. Ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως αὐτῆς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἐξαρτᾶ ἡ κυριαρχοῦσα ἐν τῇ Πολιτειολογίᾳ γνώμη τὴν ὡς Δικαίου ἀναγνώρισιν αὐτῆς, δὲν ἔχει θέσιν ἐν μιᾷ ἐρευνῇ καθαρῶς ἐννοιολογικῇ. Ἡ ἐλαχίστη ἐκδήλωσις θελήσεως κανονιστικῆς ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἡ ὑστάτη πιθανότης αὐθαιρεσίας ἐν τῇ στενῇ καὶ αὐστηρῶς λογικῇ αὐτῆς μορφῇ.

2. — *Εἰς τί συνίσταται ἡ ἑτερονομία τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου;*

Ἡ ἑτερονομία τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου συνίσταται εἰς τὴν ἐκ τῆς παραστάσεως σκοποῦ τινὸς ἐξάρτησιν αὐτῶν — ἐξάρτησιν ἀποκλείουσαν τὸ ἀπεριόριστον καὶ κατηγορικὸν τούτων.

σκοπὸν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀναγνώρισεως ἢ γενικῆς ἰσχύος, εὕρισκόμεθα πρὸ τῆς συμπληρωμένης ἐννοίας τοῦ κανόνος. Κανόνες λοιπὸν εἶνε οἱ ἐντὸς τοῦ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ λογικῷ καθωρισμένου πλαισίου τῶν φυσικῶν Νόμων, διὰ τῆς ἐπιδιώξεως ἀντικειμενικῆς ἀναγνώρισεως ἢ γενικῆς ἰσχύος διακριθέντες τύποι ἀνθρωπίνης κρίσεως ἢ θελήσεως.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ Δικαίου, τοὺς προσδιοριζομένους ὑπὸ φύσεως λογικῶς ἑτερονόμου, ἡ Ἠθικὴ κέκτηται ἀπόλυτον αὐτονομίαν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Kant ἐν τῇ «Μεταφυσικῇ τῶν ἠθῶν» του, οἱ δὲ κανόνες αὐτῆς ἀποτελοῦσι κατηγορικὰς (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὑποθετικὰς) *προστακτικὰς*, τὴν μόνην τουτέστι μορφήν, ὑφ' ἣν ἐκδηλοῦται ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία τῆς πρακτικῆς γνώσεως ¹⁾. Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ, ἐν ἑαυτῇ ἀπεριόριστος καὶ ἀπόλυτος οὔσα, δὲν προσδιορίζεται διὰ τῆς παραστάσεως σκοποῦ τινός ²⁾, ἀλλ' ἀνήκουσα εἰς τὸν κόσμον τῶν ὄντως ὄντων ³⁾, δὲν κινεῖται ἐν τῷ ὑπὸ τῆς γνώσεως διεπομένῳ κράτει τῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλ' ἐν τῷ ὑπὸ τῆς πίστεως κυβερνωμένῳ κράτει τῆς Ἐλευθερίας ⁴⁾.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἴσως θεωρηθῶμεν—ὑπὸ τῶν ἐχόντων ἰδίως ὑπ' ὄψει τὰ ὑπὸ τοῦ Radbruch ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναπτυχθέντα ⁵⁾—ὡς περιπίπτοντες εἰς ἀντίφασιν. Πῶς εἶνε δυνατόν *προστακτικὴ* τις νὰ προϋποθέτῃ ἑλευθερίαν θελήσεως; Ἡ προστακτικὴ εἶνε δεδομένη ὡς πραγματικότης καὶ δὲν ζητεῖ πραγματοποίησιν ἀλλ' ἐνέργειαν—ἐν ἄλλοις λόγοις δεσμεύει τὴν θέλησιν ἐντὸς τῆς κατευθύνσεως τῆς προσδιοριζομένης ὑπὸ τῶν προϋποθέσεων αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι, ἐνεργοῦσαι ὡς δεδομένη καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐπιδιωκομένη πραγματικότης, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀγνοηθῶσι καὶ παραμερισθῶσι! Αὐτὸ εἶνε ἀναμφισβήτητον. Ἡ προστακτικὴ ὁμως δὲν ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλ' ὑπάρχει διὰ τῆς θελήσεώς μας, ὡς θέλησίς μας. Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ ἐρωτήματος: «δεσμεύομαι ἢ ὄχι ὑπὸ προστακτικῆς τινός;»

¹⁾ Wilhelm Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, 9te und 10te Aufl., Tübingen 1921, S. 465 ff.

²⁾ Immanuel Kant, Die Metaphysik der Sitten, Erster Teil: Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre, Einleitung IV.

³⁾ Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνει ὁ Kant μεταξύ τῶν ὄντως ὄντων ἢ νοουμένων ἀφ' ἑνός καὶ φαινομένων ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἀποτελεῖ διάκρισιν μεταξύ ἀντικειμένων τῆς γνώσεως, ὅπως ἐθεώρησε ταύτην ὁ Πλάτων καὶ ὅπως ἐξηκολούθησαν θεωροῦντες ταύτην πάντες οἱ μέχρι τοῦ Kant φιλόσοφοι. Κατὰ τὸν Kant: τὸ ὄντως ὄν, ἡ ἰδέα, τουτέστιν ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς εἰς ἣν, ὑπερπηδῶσα τὸ πλαίσιον τῆς, ὁδηγεῖ ἢ σύνθεσις τῆς θεωρητικῆς γνώσεως, ἀποτελεῖ παράστασιν τοῦ ἀπροσδιορίστου καί, ἀντιθέτως πρὸς τὰς κατηγορίας, τὰς ἑυθυμιζούσας τὰς χωρικὰς καὶ χρονικὰς σχέσεις μεταξύ τῶν φαινομένων, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἀλλ' ὑφίσταται μόνον ὡς ἀνεπίδεκτος ἀποδείξεως προστακτικῆ προϋπόθεσις τοῦ πρακτικοῦ Λόγου.

⁴⁾ W. Windelband, op. cit. s. 468.

⁵⁾ G. Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie, Leipzig. 1914, S. 59-74.

—ἐρωτήματος συνδέοντος οὐχὶ λογικῶς, ὡς θὰ ἔπρεπε, ἀλλ' ἐμπειρικῶς τὴν προστακτικὴν, ὡς αἷτιον, πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ὡς ἀποτέλεσμα—τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θέσωμεν, εἶνε τὸ ἐξῆς: ἡ θέλησίς μου, ἡ προσδιορίζουσα τὴν «προστακτικὴν», σχηματίζεται ἐλευθέρως ἢ ἀναγκαστικῶς; —Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ Ἠθικῆς ἀφ' ἐνὸς καὶ Δικαίου καὶ Ἐθίμου ἀφ' ἑτέρου. Ἡ προστακτικὴ ὡς ὁ ἐνδόμυχος πυθμὴν τῶν κανόνων τῆς Ἠθικῆς, ὡς κατηγορικὴ συνεπῶς προστακτικὴ, προσδιορίζεται μόνον ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν θελήσεως, δεσμεύεται μόνον ὑπ' αὐτῆς. Ἠθικὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἄνευ τῆς αὐτονόμου ὑποστάσεως αὐτῆς. Ἀντιθέτως: Ἡ προστακτικὴ, ὡς ἡ ἐνδόμυχος ἡγὼ τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Ἐθίμου, ὡς ὑποθετικὴ συνεπῶς προστακτικὴ, προσδιορίζεται ἀπολύτως διὰ τῆς παραστάσεως σκοποῦ τινὸς καὶ ὑφίσταται μόνον ὑπὲρ τὸν ὅρον τῆς ἐξαρτήσεώς της ἐξ αὐτοῦ. Δίκαιον καὶ Ἐθιμον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῶσι ἄνευ τῆς ἑτερονόμου αὐτῶν ὑποστάσεως.—Σκοπὸς τῆς Ἠθικῆς δὲν ὑπάρχει, οὐδ' εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, διότι ἡ Ἠθικὴ ἀποτελεῖ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ δι' ἑκυτὴν σκοπὸν. Ἀντιθέτως: Σκοπὸς τοῦ Δικαίου ὄχι μόνον δυνατὸν, ἀλλ' ἀπαραίτητον εἶνε νὰ ὑπάρχῃ. Καὶ εἶνε ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ ὄχι διότι ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ—ἐν τῷ περιεχομένῳ της—ἀποτελεῖ προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τοῦ Δικαίου ¹⁾, ἀλλὰ διότι ὁ λογικὸς κρῖκος τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Δικαίου ἐξ αὐτῆς—οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὕτη ἐν τῷ περιεχομένῳ της—ἀποτελεῖ τοιοῦτον στοιχεῖον. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ τίς εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ Δικαίου ὑπάρχουσιν ἀπαντήσεις πολλαί, ποικίλ-

¹⁾ Ἐὰν ἐλέγομεν, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ σκοπὸς τοῦ Δικαίου ἀποτελεῖ καὶ προσδιοριστικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον, θὰ περιεπίπτομεν εἰς σύγχυσιν μεθοδολογικὴν, ἢ ὁποία ἤθελεν ὀδηγήσει ἡμᾶς ἢ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ σκοπὸς, ὡς προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τοῦ Δικαίου δὲν εἶνε δυνατὸν εἰμὴ νὰ εἶνε εἷς, ἀπόλυτος καὶ ἀμετάβλητος (ὁπότε θὰ κατασσομεθα εἰς τὴν χορείαν τῶν ὁπαδῶν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου), ἢ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς εἶνε προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τοῦ Δικαίου, δὲν εἶνε δυνατὸν εἰμὴ, μεταβαλλόμενος, νὰ μεταβάλλῃ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ Δίκαιον ὡς ἔννοιαν καὶ νὰ αἴρῃ τὴν μίαν καὶ ἀκεραίαν ἐννοιολογικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν (ὁπότε θὰ προσεχωροῦμεν εἰς τὴν Ἱστορικὴν τοῦ Δικαίου Σχολήν). Τὰς δύο αὐτὰς ἀπολύτως ἀντιθέτους παραδοχὰς καὶ θεωρίας δὲν χωρίζει εἰμὴ μόνον ἓν βῆμα. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἡ προσοχὴ πρέπει νὰ εἶνε μεγάλῃ παρὰ τῷ μελετῶντι ζητήματα, ἅτινα πολλάκις ἐξαρτῶνται ἐκ διακρίσεων τοσοῦτο μᾶλλον λεπτοτέρων ὅσον βαθύτεροι εἶνε οἱ ὑπαγορευόντες αὐτὰς λόγοι.

λουσαι ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν, τῶν λαῶν ἢ ἀκόμη καὶ τῶν ἐν τῷ αὐτῷ λαῷ σχηματιζομένων ρευμάτων. Περὶ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ στρέφεται τὸ σπουδαιότερον τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου κεφάλαιον, τὸ φέρον τὸν τίτλον : Ἡ ἰδέα ἢ ὁ σκοπὸς τοῦ Δικαίου. Διὰ τὸν καθορισμὸν ὁμῶς τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου δὲν χρησιμεύει εἰς ἡμᾶς εἰμὴ μόνον ἡ λογικὴ ἐξάρτησις τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐξ ἑνὸς σκοποῦ, ἢ προσδιορίζουσα τὸν ἑτερόνομον αὐτῆς χαρακτῆρα.

[Ἡ ἑτερονομία ὁμῶς, περὶ ἧς λέγομεν, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἑτερονομίαν, τὴν ὑπὸ συγγραφέων τινῶν εἰς τὸ Δίκαιον ἀποδιδόμενῃν. Οἱ συγγραφεῖς, οὓς ὑπαινισσόμεθα, δοξάζουσιν ὅτι ἡ ἑτερονομία τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου συνίσταται εἰς τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῆς Πολιτείας ¹⁾, τῆς μόνης δυναμένης νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ δίκαιωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, τοῦ τελείως παρὰ τῆ ἠθικῆς (τῆ περιοριζομένη ἐν τῇ καθαρῶς ἐσωτερικῇ αὐτῆς προστακτικῇ κατηγορίᾳ) ἐλλείποντος ²⁾. Οἱ τὴν θεωρίαν ταύτην ὑποστηρίζαντες ἐξέλαβον τὴν ἑτερονομίαν ὡς ψυχολογικήν, ἐπιχειρήσαντες νὰ προσδιορίσωσι τὸ Δίκαιον διὰ στοιχείου μὴ ἀποτελοῦντος λογικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐννοίας, ἀλλὰ ψυχολογικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἰσχύος αὐτοῦ].

3.—*Εἰς τί συνίσταται ἡ αὐτοδυναμία τῆς θελήσεως τοῦ Δικαίου;*

Ἡ αὐτοδυναμία αὕτη συνίσταται εἰς τὴν, ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως αὐτῶν, ἔνωσιν καὶ διαρκῆ ἐξακολουθήσιν τῆς ἐνώσεως τῶν ὑπὸ τοὺς κανόνας τοῦ Δικαίου ἐνωθέντων ³⁾.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ Δικαίου, τοὺς προσδιοριζομένους ὑπὸ λογικῶς αὐτοδυνάμου φύσεως, τὸ ἔθιμον—ἅς εἴπωμεν ὀρθότερον : ὁ συμβατικὸς κανὼν ⁴⁾—ἐξαρτᾷ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἔνωσιν τῶν μελῶν

¹⁾ Icilo Vanni, *Lezioni di Filosofia del Diritto*. quarta Edizione, Bologna, σ. 61 κ. ἐπ., ἰδίως 73 κ. ἐπ.

²⁾ Petrazycki, *Über die Motive des Handelns und über das Wesen der Moral und des Rechts*, ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ ὑπὸ P. Balson, Berlin 1907, S. 28.

³⁾ R. Stammler, *op. cit.*, s. 82 ff.

⁴⁾ Λέγοντες «συμβατικὸς κανὼν» δὲν ἐννοοῦμεν τὸν εἰς σύμβασιν τινὰ (ἐν τῇ νομικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ) ὀφείλοντα τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ κανόνα. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου «συμβατικὸν Δίκαιον» εἶνε—ἀυστηρῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματός—ἀτυχεστάτη, διότι ἀποβλέπει εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τμήματος τινός τοῦ Δικαίου διὰ τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Ὁ τρόπος ὁμῶς τῆς γενέσεως δὲν εἶνε

κοινωνίας τινός εκ τῆς ἰδίας ἐκάστου αὐτῶν θελήσεως. Ὁ συμβατικὸς κανὼν προσκαλεῖ εἰς ὑποταγὴν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν μὴ βουλόμενον νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ, νὰ ἀποκλεισθῆ ἐκουσίως αὐτῆς—, ἐνῶ τὸ Δίκαιον ρυθμίζει αὐτοδυναμῶς τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας του, θεσπίζον τὴν ὑπὸ τοὺς κανόνας αὐτοῦ ἔνωσιν τῶν μελῶν κοινωνίας τινός ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεώς των¹⁾.

Ἡ αὐτοδυναμία προϋποθέτει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τὸ στοιχεῖον τῆς ἐνωτικῆς θελήσεως. Ὁ Rudolf Stammler χρησιμοποιοῖ τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἵνα διακρίνη τὸ Δίκαιον τῆς Ἠθικῆς, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπαρξίν ἐνωτικῆς θελήσεως εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ἠθικῆς²⁾. Κατὰ τὸν Stammler: Ἡ Ἠθική, ἐν τῇ (κανονιστικῇ) αὐτῆς θελήσει, δὲν προϋποθέτει ἀναγκαίως τὴν ὑπαρξίν κοινωνικῆς τινός ἐνώσεως καὶ συνεργασίας, δὲν βασιίζεται τουτέστιν ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν θελήσεων πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς θελήσεως ἐκάστου τούτων, ὡς χωριστῆς μονάδος λαμβανομένης. Τὸ Δίκαιον, ἀντιθέτως, βασιίζεται ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν θελήσεων πάντων τῶν ἀνθρώπων, χρησιμοποιοῦν τὴν θέλησιν τοῦ ἐνὸς ὡς μέσον πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς θελήσεως τοῦ ἄλλου ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν — (καὶ ἀντιστρόφως) — δημιουργουμένης οὕτω ἐνωτικῆς τινός ὑπεράνω πάντων θελήσεως.

ἀρμόδιος νὰ πλαισιώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ γεννηθέντος. Τόσον τὸ Δίκαιον ὅσον καὶ τὸ Ἔθιμον δύνανται π.χ. νὰ γεννηθῶσι τόσον διὰ συνειδητῶς μορφωθείσης διατάξεως ὅσον καὶ δι' ἐθιμογενοῦς ἀσκήσεως. Ὅπως ὅμως ἡ ἐθιμογενὴς ἀσκήσις δὲν ἀποκλείει τὴν ἐξ αὐτῆς προέλευσιν Δικαίου, οὕτω καὶ ἡ συνειδητῶς μορφωθείσα διάταξις θεσπίζει πολλάκις ἀπλῶς κανόνα Ἐθίμου. Λέγοντες λοιπὸν «συμβατικὸς κανὼν» ἐννοοῦμεν ἓνα, ἀδιαφόρως τοῦ τρόπου τῆς γενέσεώς του, συγκεντροῦντα τὰ λογικῶς ἀναγκαῖα δι' ἑαυτὸν στοιχεῖα τρόπου θελήσεως.

¹⁾ R. Stammler, *Theorie der Rechtswissenschaft*. Halle 1911, S. 101 ff. Ὁ G. Radbruch (op. cit. s. 76 ff.) δὲν θεωρεῖ τὴν αὐτοδυναμίαν ἱκανὴν ὅπως νὰ διακρίνη τὸ Δίκαιον τοῦ Ἐθίμου. Διὰ τὸν Radbruch τὸ Ἔθιμον δὲν ἀποτελεῖ ἐννοιολογικὴν μονάδα καὶ ὡς ἐκ τούτου διάκρισις μεταξὺ Δικαίου καὶ Ἐθίμου δὲν χωρεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ των, ἀλλ' ἀπλῶς ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῶν, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ των. Ἀνάλογος εἶνε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Niemeyer (*Recht und Sitte*, Rede 1902, S. 13) ὑποστηριζομένη ἄποψις, καθ' ἣν ἡ ἐννοιολογικὴ διάκρισις μεταξὺ Δικαίου καὶ Ἐθίμου ἀποκλείεται καὶ ὁ ἀποκλεισμός αὐτῆς ὀφείλεται εἰς ἀνεξιχνίαστον τι μυστήριον τῆς ζωῆς. Αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις βασιίζονται ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῶν αὐστηρῶν μεθοδολογικῶν ὁρίων τῆς ἐννοιολογικῆς ἐρεύνης, προϋποθέτουσαι ἐμπειρικὰ δεδομένα ἐκεῖ ὅπου μόνον ἡ *priori* καθωρισμένα στοιχεῖα δικαιοῦνται νὰ ἰσχυρισθῶσι τὴν ἐν καθαρᾷ γνῶσιν ὑπαρξίν των.

²⁾ R. Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, 1922, S. 66 f.f. Τοῦ αὐτοῦ: *Theorie der Rechtswissenschaft*, Halle 1911, S. 74 ff.

Αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ Stammler δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὀρθαί. Τὸ ἐνωτικὸν στοιχεῖον προσδιορίζει πᾶσαν κανονιστικὴν θέλησιν, κατ' ἀκολουθίαν ὄχι μόνον τὴν τοῦ Ἐθίμου καὶ Δικαίου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἔτι τῆς Ἠθικῆς. Ὁ Κανὼν προϋποθέτει τὴν ἐπιδίωξιν ἀντικειμενικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ γενικῆς ἰσχύος. Ἠθικὴ χωρὶς τὴν ἐπιδίωξιν αὐτὴν δὲν εἶνε Ἠθικὴ. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ μία «ἐπικουρείος» Ἠθικὴ ἀποτελεῖ *contradictio in se*. Ἠθικὴ εἶνε καθαρῶς ἐνδο- καὶ διακοσμικὴ τις ἔννοια καὶ βασιίζεται ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν θελήσεων τῶν ἀνθρώπων. Θέλησις ἐπικουρείως ἀπομεμονωμένη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ θέλησις Ἠθικῆς. Τὸ Δίκαιον λοιπὸν, ἐν τῇ αὐτοδυναμίᾳ του, τῇ διακρινούσῃ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ Ἐθίμου, προϋποθέτει τὸ στοιχεῖον τῆς ἐνωτικῆς θελήσεως, ὅπως προϋποθέτει αὐτὸ πᾶσα κανονιστικὴ θέλησις, χωρὶς νὰ ἀποτελῇ τοῦτο κριτήριον διακρίσεως μεταξὺ Δικαίου καὶ Ἠθικῆς.

Ἄφοῦ ἐπληρώσαμεν διὰ τῶν ἀνωτέρω τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῇ διὰ τῆς ἀδικαιολογήτου χρήσεως τοῦ ὄρου «ἐνωτικὴ θέλησις», ἃς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεταξὺ Δικαίου καὶ συμβατικοῦ κανόνος διάκρισιν.

Εἶπομεν, ὅτι τὸ διακρίνον τὸ Δίκαιον τοῦ συμβατικοῦ κανόνος εἶνε τὸ αὐτοδύναμον τῆς ἐνωτικῆς αὐτοῦ θελήσεως. Πρὸς πρόληψιν πάσης παρεξηγήσεως δεόν νὰ τονισθῇ, ὅτι τὸ στοιχεῖον τῆς αὐτοδυναμίας δὲν συνταυτίζεται ἐννοιολογικῶς πρὸς τὸ στοιχεῖον τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον προσδιορίζον λογικῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου¹⁾, δὲν ἀποτελεῖ ὁ οὗτος, οὐδ' ὡς ψυχολογικὸς παράγων, ἀποκλειστικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ Δικαίου. Τόσον τὸ Δίκαιον ὅσον καὶ ὁ συμβατικὸς κανὼν (τὸ Ἐθιμον) ποιοῦνται χρῆσιν τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ὡς ψυχολογικοῦ παράγοντος. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται μόνον ἐν τούτῳ : ὅτι, ἐνῶ ὁ τοῦ Δικαίου ἐξαναγκασμὸς εἶνε γενικός, ὁ τοῦ συμβατικοῦ κανόνος ἐξαναγκασμὸς εἶνε μερικός, ἀσκούμενος μόνον ἐπ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν νὰ ὑπαγάγωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἐθίμου ἐνωθέντων.

¹⁾ Πολλοὶ εἶνε οἱ συγχέοντες τὴν ἔννοιαν πρὸς τὴν ἰσχὴν τοῦ Δικαίου καὶ θεωροῦντες τὸν ἐξαναγκασμὸν στοιχεῖον τῆς ἐννοίας του. Περὶ βλ. κυρίως: Edmond Picard. *Le droit pur*, Paris, neuvième mille p. 32 et. s.

*
* *

Οὕτω λοιπόν, ἀφοῦ προέβημεν εἰς τὸν ὅσον τὸ δυνατὸν συντομώτερον καθορισμὸν τῶν στοιχείων ἐκείνων, τῶν a priori καὶ ἀναγκάως προσδιοριζόντων τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου, δὲν ἀπομένει πλέον εἰμὴ ἡ λογικὴ τῶν στοιχείων αὐτῶν συνένωσις πρὸς παραγωγὴν κοινῆς τινὸς καὶ συνολικῆς παραστάσεως.

Τί εἶνε λοιπὸν Δίκαιον ;

Δίκαιον εἶνε ἑτερόνομός τις καὶ αὐτοδυνάμως ἐνωτικὴ κανονιστικὴ θέλησις.

Ἐὰν θέλωμεν ν' ἀπαλλαγῶμεν τοῦ δυναμικοῦ χαρακτήρος τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου καὶ νὰ ὀρίσωμεν ταύτην στατικῶς, δὲν ἔχομεν εἰμὴ νὰ ἐκφρασθῶμεν ἀκολουθῶς :

Δίκαιον εἶνε τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ ἑτερονόμου τινὸς καὶ αὐτοδυνάμως ἐνωτικῆς θελήσεως προσδιοριζομένων κανόνων ¹⁾.

II

Ἀνήκει τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς ὡς ἄνω καθορισθείσης ἐννοίας τοῦ Δικαίου ;

Ἐκπληροῖ πάσας τὰς προϋποθέσεις, τὰς προσδιορίζουσας τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου ;

Περὶ τῆς κανονιστικῆς ιδιότητος τῶν κανόνων τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἢ μᾶλλον τῆς τοῦς κανόνας αὐτοῦς προσδιορίζουσης θελήσεως οὐδεμίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἀναμφισβήτητος εἶνε ὡσαύτως καὶ ὁ ἑτερόνομος χαρακτήρ τῆς κανονιστικῆς τοῦ διεθνoῦς Δικαίου

¹⁾ Πρὸ τοιούτου τινὸς καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου, τόσον οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ὅσον καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς Ἱστορικῆς τοῦ Δικαίου σχολῆς δὲν εἶνε δυνατὸν εἰμὴ νὰ μείνωσιν ἀνικανοποίητοι. Οἱ πρῶτοι μὲν ὡς ἐκ τῆς μὴ ὑπαγωγῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ Δικαίου εἰς τὸ ἀμετάβλητον καὶ a priori προσδιορισμένον αὐτοῦ πλαίσιον — ἐνῶ οἱ ἄλλοι ὡς ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς μορφῆς τοῦ Δικαίου ἐκ τῶν μεταβλητῶν, κατ' αὐτούς, καὶ ἱστορικῶς μόνον προσδιοριστέων ὀρίων του. Οἱ πρῶτοι ὡς ἐκ τοῦ ὑπερτροφικοῦ των Ρασιοναλισμοῦ, οἱ ἄλλοι ὡς ἐκ τοῦ ὑπερ-ρωμαντικοῦ των, σχεδὸν ἀντιδραστικοῦ Μοιρολατρισμοῦ. Δὲν εἶνε κατάλληλος ἡ στιγμὴ διὰ νὰ δώσωμεν συγκεκριμένην ἀπάντησιν εἰς ἐκάστην τῶν σχολῶν τούτων. Ἀρκούμεθα εἰς τὸ νὰ τονίσωμεν ὅτι τὸ σφάλμα των εἶνε καθαρῶς μεθοδολογικόν. Ἡ μὲν Σχολὴ τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου συγχέει τὴν ἔννοιαν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Δικαίου, ἡ δὲ ἱστορικὴ τοῦ Δικαίου Σχολὴ συγχέει τὴν ἔννοιαν πρὸς τὴν γένεσιν αὐτοῦ.

θελήσεως. Ἐν ἄλλοις λόγοις: σύγχυσις μεταξὺ Διεθνoῦς Δικαίου καὶ αὐθαιρεσίας, ὡς καὶ τοιαύτη μεταξὺ κανόνων Διεθνoῦς Δικαίου καὶ κανόνων Ἠθικῆς εἶνε ἀδύνατος. Τὸ μόνον ἐρώτημα, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις—προϋποτιθεμένης τῆς μεθοδολογικῆς συγχύσεως, τῆς εἰς τὰ πνεύματα πολλῶν διεθνολόγων κυριαρχούσης—δικαιολογεῖται, εἶνε τὸ ἐξῆς:

Κέκτηται τὸ Διεθνὲς Δίκαιον, ἐν τῇ κανονιστικῇ αὐτοῦ θελήσει, τὸν αὐτοδυνάμως ἐνωτικὸν ἐκεῖνον χαρακτήρα, τὸν μόνον δικαιούμενον νὰ διακρίνη τοὺς κανόνας αὐτοῦ τῶν συμβατικῶν κανόνων;

Ἐάν δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ προϋποθέσωμεν τὴν δυστυχῶς κυριαρχούσαν ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου μεθοδολογικὴν ἀνεπάρκειαν θὰ ἤρκούμεθα εἰς τὴν ἀπάντησιν εἰς ἣν καὶ ὁ Stammler περιωρίσθη ¹⁾, εἰς τὴν ἀπάντησιν τουτέστιν, ὅτι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ὅτι τὸ Διεθνὲς Δίκαιον κέκτηται τὸν αὐτοδυνάμως ἐνωτικὸν τοῦ Δικαίου χαρακτήρα. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἀπάντησις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ικανοποιήσῃ τοὺς μὴ ἡσκημένους εἰς τὴν αὐστηρῶς κριτικο-θεωρητικὴν σκέψιν. Εἰς τοὺς τελευταίους τούτους θὰ γεννηθῇ κατ' ἀνάγκην ἡ ἐξῆς ἀπορία: Πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ κανονιστικῇ θελήσει τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου τὸ στοιχεῖον τῆς αὐτοδυνάμου ἐνώσεως, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ὀργάνωσις ἐξασφαλίζουσα τὴν ἐνωσιν ταύτην, ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως τῶν εἰς αὐτὴν ὑπαγομένων;—Ἐν ἄλλοις λόγοις: Ἐν μιᾷ κοινωνίᾳ κυριάρχων Πολιτειῶν πῶς εἶνε δυνατὴ ἡ ὑπεράνω αὐτῶν ὑπαρξίς αὐτοδυνάμως ἐνωτικῆς τινὸς θελήσεως;

Τὰ ὡς ἄνω τεθέντα ἐρωτήματα βασιζονται ἐπὶ δύο ἐσφαλμένων προϋποθέσεων:

α) ἐπὶ τοῦ συνταυτισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς ὀργανώσεως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ Δικαίου,

καὶ β) ἐπὶ τοῦ συνταυτισμοῦ τῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας.

Ἀποτελεῖ ἡ ὀργάνωσις ἀναγκαῖον στοιχεῖον τῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου;

Ἐάν διὰ τῆς λέξεως «ὀργάνωσις» ἐννοῶμεν τὴν ὑπὸ κανόνας

¹⁾ R. Stammler, Theorie der Rechtswissenschaft, Halle, 1911, S. 169.

ένωσιν, τότε δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι καὶ τὸ Δίκαιον ἀνήκει εἰς οὕτω πῶς ἐννοουμένην ὀργάνωσιν ¹⁾. Οἱ λέγοντες ὁμῶς, ὅτι τὸ Διεθνὲς Δίκαιον στερεῖται ὀργανώσεως, δὲν ἐννοοῦσι τὴν λέξιν «ὀργάνωσις» ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ὑπὸ κανόνας ἐνώσεως, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐξωτερικῆς τινὸς δυνάμεως ἐνασκύσεως ἐξαναγκασμόν. Ὁργάνωσις, δι' αὐτούς, δὲν εἶνε τὸ Δίκαιον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐσωκρατικὸν Δίκαιον ἐν τῷ συνταγματικῷ του πρὸς τὸν θεσμόν τῆς Πολιτείας.

Τὸ σφάλμα αὐτῶν εἶνε φανερόν. Πάντες οἱ οὕτω πῶς σκεπτόμενοι συγχέουσι τὸν ἐξαναγκασμόν, τὸν μὴ ἀποτελοῦντα εἰμὴ μερικὴν τῆς ἰσχύος τοῦ Δικαίου παράστασιν, πρὸς τὸ στοιχεῖον τῆς αὐτοδυνάμου ἐνώσεως, τῆς ἀποτελούσης ἀναγκαίαν λογικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀδόλου τοῦ Δικαίου μορφῆς. Δίκαιον δὲν ὑπάρχει μόνον ὅπου εἶνε ἐξησφαλισμένη ἢ ἐπιβολὴ αὐτοῦ. Δίκαιον ὑπάρχει παντοῦ ὅπου ὑπάρχει κοινωνία. Καὶ κοινωνία θὰ ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ ἔτι, ὅπου ἢ μόνη μορφή συμβιώσεως εἶνε ὁ πόλεμος πάντων ἐναντίον πάντων, ἔὰν ἢ μορφή αὐτῆ τῆς συμβιώσεως ἀπετέλει τὴν μόνην πιθανότητα συνεργασίας. Καὶ ἐν τῇ ἐνώσει ἔτι τῶν ἀναρχικῶν ἐγωϊστῶν τοῦ *Stirner* προϋποτίθεται ἢ ἐννοία τῆς κοινωνίας καί, προϋποτιθεμένης ταύτης, ἔπεται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἢ ἐννοία τοῦ Δικαίου, ὡς τῆς θελήσεως τῆς αὐτοδυνάμους ἐνούσης πάντα τὰ μέλη μιᾶς τοιαύτης κοινωνίας ὑπὸ τὴν ἑτερόνομον κανονιστικὴν αὐτῆς κατηγορίαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται, ὅτι ἢ θέλησις τῶν μελῶν κοινωνίας τινὸς οὐδέποτε δύναται νὰ θεωρηθῇ οὐσιαστικῶς κυρίαρχος, ὅσονδῆποτε μεγάλη καὶ ἂν εἶνε ἢ ἐκάστου αὐτῶν φαινομενικὴ ἀνεξαρτησία. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων—εἰς τί συμπέρασμα πρέπει νὰ φθάσωμεν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κυριαρχίαν τῶν τὴν διεθνῆ κοινωνίαν ἀποτελούντων Κρατῶν; Κέκτληνται ἢ δὲν κέκτληνται τὰ Κράτη, τὰ μέλη τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας, τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην περὶ τῆς ὁποίας τόσος γίνεται λόγος καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάσισαν μέχρι τοῦδε οἱ πλεῖστοι τῶν διεθνολόγων καὶ πολιτειολόγων τὴν ἐννοίαν τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου;

Ἴδου τὸ ἐρώτημα, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ νεώτατοι μόλις τῶν διεθνολόγων ἐτόλμησαν νὰ δώσωσιν ἀπάντησιν ἀπολύτως ἀρνητικὴν. Οἱ

¹⁾ R. Stammler, op cit., S. 102 ff.

προκείμενοι αὐτῶν — ἰδίως γερμανοὶ συγγραφεῖς, ὡς οἱ Jellinek, Stengel, Zitelmann καὶ Liszt—παραδέχονται ἀνεκδοκίμως τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀπολύτου ἀνεξαρτησίας καὶ κυριαρχίας τῶν Κρατῶν, χαρακτηρίζοντες μάλιστα ταύτην ὡς τὴν *conditio sine qua non* τῆς ἐννοίας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ¹⁾.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, οἱ πλεῖστοι τῶν γάλλων διεθνολόγων, ὡς οἱ Fauchille (Bonfils), Marcel Moye, Georges Scelle καὶ André Weiss, δὲν χαρακτηρίζουσι μὲν τὴν κυριαρχίαν καὶ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν τῶν Κρατῶν ὡς τὴν ἐννοιολογικὴν βᾶσιν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, προβαίνουσιν ὅμως εἰς τὴν ὁμολογίαν, ὅτι αἱ σημεριναὶ τῶν Κρατῶν σχέσεις βασιζονται ἐπ' αὐτῆς καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἐναπόκειται ὁ περιορισμὸς τῆς τοιαύτης κυριαρχίας ²⁾.

Ἐκ τῶν θεωρούντων τέλος τὴν κυριαρχίαν ἀπολύτως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς διεθνoῦς κοινωνίας δέον κυρίως νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς *Triepel*, *Duguit*, *Στ. Σεφεριάδη*, *Kelsen* καὶ *N. Πολίτην* ³⁾. Ὁ *Triepel* θεωρεῖ τὴν κυριαρχίαν τῶν κρατῶν ὡς οὐδὲ καὶ ὑφισταμένην, παραδεχόμενος ἀντιθέτως τὴν ὑπαρξίν κυριάρχου τινὸς ὑπεράνω τῶν μονομερῶν θελήσεων τῶν Κρατῶν κοινῆς θελήσεως ⁴⁾. Ὁ *Duguit* θεωρεῖ τὴν ἀρνήσιν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ὡς ἀποτελοῦσαν κυρίως συνέπειαν τῆς ἀρνήσεως τῆς ὑπάρξεως συλλογικῶν

¹⁾ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1920, S. 387 καὶ 375 ff. Karl v. Stengel, *Weltstaat und Friedensproblem*, Berlin 1909, S. 93.— Ernst Zitelmann, *Haben wir noch ein Völkerrecht?* Preussische Jahrbücher, Bd. CLVIII, Heft 3, S. 477.— Franz von Liszt, *Das Völkerrecht*, Berlin 1920 S. 48.— Καὶ ὁ Stammier ἀκόμη θέωρεῖ τὴν ἐννοίαν τῆς κυριαρχίας ὡς συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς διεθνoῦς κοινωνίας: Stammier, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, 1922, s. 282.—

²⁾ Bonfils—Fauchille, *Traité de Droit international public*, Paris, 1922, T. 1er, Partie 1ère, p. 454 κ. ἐ.— Marcel Moye, *op. cit.*, p. 17 κ. ἐ.— Georges Scelle, *Le Pacte des Nations et sa liaison avec le Traité de Paix*, Paris 1919, p. 44 κ. ἐ.— André Weiss, *Manuel de Droit international privé*, Paris 192, p. II.

³⁾ Πρὸς τὴν ὡσαύτως τὴν ὑπὸ N. Πολίτου ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν (*Le problème des limitations de la souveraineté*, Paris 1926, p. 10 ὑπ. 1), ὡς καὶ τὴν μνημονευομένην ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένην πραγματείᾳ τοῦ James W. Garner. Οἱ πλεῖστοι ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ταύτῃ περιλαμβανομένων συγγραφέων πραγματεύονται περισσότερον περὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς κυριαρχίας (προϋπαθέτοντες οὕτω τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς) ἢ περὶ τοῦ ἀσυμβίβαστου αὐτῆς πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς Διεθνoῦς Κοινωνίας.

⁴⁾ *Triepel*, *Völkerrecht und Landesrecht*, S. 76 κ. ἐ.

προσωπικότητων ¹⁾. 'Ο Στ. Σεφεριάδης, αποκρούων και αὐτὸς τὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς κυριαρχίας, ἀντικαθιστᾷ ταύτην διὰ τῆς ἐννοίας τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ βασιίζει ἐπ' αὐτῆς καὶ μόνῃς τὴν ἐννοίαν τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ²⁾. Οἱ *Kelsen* τέλος καὶ *N. Πολίτης* θεωροῦσι ταύτην ὡς μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς πραγματικόν τι ³⁾. Κατὰ τὸν *N. Πολίτην* εἰδικῶς: «τὸ πραγματικὸν θεμέλιον τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου εἶνε ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν» ⁴⁾.

Ἡ ἐννοία τῆς κυριαρχίας ἀπετέλεσεν ἀνέκαθεν τὸ ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων ἐν τῇ πολιτειολογικῇ λογοτεχνίᾳ. Εἶνε ζήτημα, εἰάν ὑπάρχωσι δύο συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας νὰ συμπίπτωσι πλήρως. Ἡ κρατοῦσα σύγχυσις εἶνε τόσο μεγάλη, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι νὰ μεταχειρίζονται τινές—καὶ δὴ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως—τὴν λέξιν «κυριαρχία» πρὸς χαρακτηρισμὸν πολιτειακῶν λειτουργιῶν ἢ καὶ ἀπλῶς ὀργάνων, συγχέοντες οὕτω τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ πολιτεία. Ἡ σύγχυσις αὕτη κορυφουται σήμερον ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ τῆς λαϊκῆς «κυριαρχίας», ὅπως ἐκορυφουτο ἄλλοτε—κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον—ἐν τῇ ἀπολυταρχικῇ ἀντιλήψει περὶ πολιτείας, τῇ ἀντιλήψει τουτέστιν ἐκείνῃ τῇ συγχεοῦση τὴν κυριαρχίαν τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἄνωτάτου Ἄρχοντος. Ἡ ἐκ τῆς ιδέας τῆς Πολιτείας ἀπαγωγικὴ αὕτη μεταβίβασις τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας εἰς τὸ πρόσωπον ἀπλοῦ ἢ καὶ συλλογικοῦ αὐτῆς ὀργάνου, ἀποτελεῖ βαρύτατον μεθοδολογικὸν σφάλμα, σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ *Thomas Hobbes*, ἐν τῷ φαύλῳ κύκλῳ τῆς θεωρίας αὐτοῦ περὶ τοῦ πολιτειακοῦ συμβολαίου, περιέπεσε ⁵⁾.

Ἡ κυριαρχία, ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς, ἀποτελεῖ ὀλότητα παρα-

¹⁾ *Léon Duguit*, Manuel de droit constitutionnel, Paris 1923, p. 19 et s.

²⁾ Στ. Σεφεριάδης, Μαθήματα Διεθνοῦς Δημοσίου Δικαίου, βιβλίον Α', Ἀθῆναι 1925, σ. 270 κ. ἑ., κυρίως σ. 280 κ. ἑ.

³⁾ *H. Kelsen*, Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Tübingen 1920, s. 38 καὶ 267.— *N. Politis*, op. cit., p. 111.

⁴⁾ *N. Politis*, op. cit. p. 9 καὶ 26.

⁵⁾ *Thomas Hobbes*, Grundzüge der Philosophie, 2ter und 3ter Teil: Lehre vom Menschen und Bürger, Deutsch herausgegeben von Max Frischeisen—Köhler, Leipzig, 1918, S. 150 ff.

στάσεως, καὶ ὡς τοιαύτη εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀδιαίρετος. Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνουνσιν οἱ Moreau καὶ Esmein, μεταξὺ κυριαρχίας ἐσωτερικῆς καὶ κυριαρχίας ἐξωτερικῆς ¹⁾, εἶνε ἀπολύτως ἀκατάλληλος καὶ ἀφορᾷ μόνον εἰς δύο διαφόρους κατευθύνσεις τῆς μιᾶς, ἀδιαίρετου καὶ ἐν ἑαυτῇ ἀποκεκλεισμένης ἐννοίας τῆς.

Ἡ πρώτη δοκιμὴ πρὸς ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας ὀφείλεται εἰς τὸν Jean Bodin, τὸν θεωρήσαντα μάλιστα ταύτην ἀπαραίτητον στοιχείον, *essentielle* τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας ²⁾. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει ὁ Bodin διὰ τοῦ ὄρου «*summa potestas*» δὲν εἶνε—ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως—ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ «*perfecta communitas*» εἰς ἣν ὁ Μεσαίων ἠρέσκετο νὰ πιστεύῃ ³⁾ καὶ ἣν αὐτὸς οὗτος ὁ Hugo Grotius υἱοθέτησε μετὰ ταῦτα ὑπὸ τὸν ὄρον «*coetus perfectus liberorum hominum*» ⁴⁾, δὲν εἶνε τέλος ἄλλο τι εἰ μὴ, ἀρνητικῶς ἐκπεφρασμένον, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Ἄριστοτέλης ἀποκαλεῖ «*αὐτάρκειαν*» τῆς πολιτείας.

Πῶς εἶνε δυνατὸς ὁ συναυτισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς αὐταρκειᾶς;—Πρὶν ἢ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα, ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ τονίσωμεν ὅτι, χαρακτηρίζοντες ὡς ταυτόσημον τὴν «*αὐτάρκειαν*» τοῦ Ἄριστοτέλους πρὸς τὴν «*κυριαρχίαν*» τοῦ Bodin ἀφαιρούμεθα ἀπὸ τῆς τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένης πολιτειακῆς πραγματικότητος, δι' ἧς τόσον ὁ Ἄριστοτέλης ὅσον καὶ ὁ Bodin—κυρίως ὅμως ὁ τελευταῖος οὗτος—προσδιώρισαν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν: τῆς αὐταρκειᾶς μὲν ὁ πρῶτος, τῆς κυριαρχίας δὲ ὁ δεύτερος. Ἐὰν τονίζωμεν εἰδικῶς τὸ σημεῖον τοῦτο, δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψει εἰμὴ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν σύγχυσιν, εἰς

¹⁾ Moreau, Précis élémentaire de Droit constitutionnel, 3ème éd., 1897. p. 9. A. Esmein, Eléments de Droit constitutionnel français et comparé, Paris 1914, p. 1.

²⁾ Bodin, Six livres de la République, I, 1.—Τὴν κυριαρχίαν, ὡς *essentielle* τῆς πολ. ἐξουσίας, ἐξηκολούθησαν μέχρι τινὸς—παρὰ τὴν κρατοῦσαν σήμερον ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ ἀντίθετον ἀντίληψιν (Esmein, op. cit., p. 6 et s.—Jellinek, op. cit., s. 486 κ. ἑ.—Anschütz, Deutsches Staatsrecht, in Enzyklop. der Rechtswissenschaft von Holtzendorff—Kohler, Bd. IV, 1914, s. 21.—) —νὰ ὑποστηρίξωσι συγγραφεῖς τινὲς (Bornhak, Allgemeine Staatslehre, Aufl. 1 und 2, S. 9.—Otto Mayer, Das Staatsrecht des Königreichs Sachsen, 1919, S. 11 ff.—).

³⁾ Gierke, Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien (Mittelalter und Neuzeit), S. 229.—

⁴⁾ Hugo Grotius, De jure belli ac pacis, I, 1, § 14.—

ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ Jellinek περιέπεσε, τὴν σύγχυσιν τουτέστιν ἐκ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἦντλησεν ὁ τελευταῖος οὗτος τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι «κυριαρχία» καὶ «αὐτάρκεια» οὐδὲν ἔχουσι μεταξὺ αὐτῶν κοινόν ¹⁾. Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος σύγχυσις δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἀθέμιτον διείσδυσιν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου τοῦ σκέπτεσθαι εἰς αὐστηρῶς κριτικοφιλοσοφικὴν ἔρευναν ἐννοιῶν.

Ἄς ἐπαναλάβωμεν λοιπὸν τὸ ἀνωτέρω τεθὲν καὶ ἀναπάντητον ἀφεθὲν ἐρώτημα: Πῶς εἶνε δυνατὸς ὁ συναυτισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς αὐταρκειας;

Καὶ πρῶτον:

Τί σημαίνει «αὐτάρκεια»; Τὸν ὅρισμὸν τῆς αὐταρκειας δίδει εἰς ἡμᾶς αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀριστοτέλης: «Τὸ γὰρ πάντα ὑπάρχειν καὶ δεῖσθαι μηδενὸς αὐταρκες» ²⁾.

Τί σημαίνει «κυριαρχία»; Ἄς ἀντιγράψωμεν τὸν Jellinek: «Κυριαρχία εἶνε ἡ ἐξουσία, ἡ μὴ γνωρίζουσα ἄλλην ὑπεράνω αὐτῆς· εἶνε κατ' ἀκολουθίαν συγχρόνως ἀνεξάρτητός τις καὶ ὑπερτάτη ἐξουσία» ³⁾.

Ἦδη ἐρωτῶμεν:

Τί ἐννοοῦμεν λέγοντες ὅτι ἄτομόν τι εἶνε αὐταρκες; — Λέγοντες τοῦτο ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἄτομον κέκτηται ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ πάντα καὶ ὅτι συνεπῶς οὔτε δοῦλον ἄλλου τινὸς εἶνε, οὔτε ἔχει ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ ἄλλο τι ἄτομον ὡς δοῦλον.

Τὸ ἐννοοῦμεν λέγοντες, ὅτι ἄτομόν τι εἶνε κυρίαρχον; — Λέγοντες τοῦτο ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο οὐδαμῶθεν ἐξαρτᾶται καὶ ὅτι οὐδεμιᾶς ἄλλης δυνάμεως ἢ θελήσεως ἔχει ἀνάγκην.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τί ἄλλο σημαίνει ἡ τοιαύτη ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία εἰμὴ—ἀρνητικῶς ἐκπεφρασμένον—ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον δηλοῖ ἡ αὐτάρκεια; Ἡ κυριαρχία λέγει εἰς ἡμᾶς τί δὲν εἶνε (τουτέστιν ὅτι δὲν εἶνε ἐξηρητημένον), ἡ αὐτάρκεια λέγει τί εἶνε (τουτέστιν ὅτι κέκτηται τὰ πάντα) τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄτομον. Κατ' ἀκολουθίαν: ἐὰν ἐν τῇ ἐκφράσει των διαφέρωσιν, ἐν τοῖς προσδιο-

¹⁾ Jellinek, op. cit., S. 436 ff.

²⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Ζ', 1326.

³⁾ G Jellinek op. cit., S. 475.

ριστικοῖς αὐτῶν στοιχείοις συμπίπτουσιν ἀπολύτως αἱ ἔννοιαι τῆς κυριαρχίας καὶ αὐταρκειας. Ἐν ἄλλοις λόγοις: Τόσον ἡ αὐτάρκεια, ὅσον καὶ ἡ κυριαρχία ἀποκλείουσι κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας.

Διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ αὐθαίρετον τὸ τελευταῖον ἡμῶν συμπέρασμα, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς νὰ προβῶμεν εἰς νέαν ἐπιχειρηματολογία: Ἡ κοινωνία προϋποθέτει ἀμοιβαίαν δουλείαν τῶν θελήσεων πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς τῆς θελήσεως τοῦ ἑνὸς χρησιμοποιεῖ ὡς μέσον αὐτοῦ ἄλλην τινὰ θέλησιν—καὶ ἀντιστρόφως: πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἄλλης αὐτῆς θελήσεως διατίθεται ὡς μέσον τὸ περιεχόμενον τῆς θελήσεως τοῦ πρώτου¹⁾. Αὕτη εἶνε ἡ βᾶσις, ἄνευ τῆς ὁποίας κοινωνία δὲν ὑφίσταται. Εἶνε ἡ ὑπεράνω τῶν ἀλληλοδιαδόχως δουλευουσῶν καὶ δεσποζουσῶν μονομερῶν θελήσεων ἀφ' ἑαυτῆς σχηματιζομένη ἑνωτικὴ θέλησις, ἐφ' ἧς βασιζέται ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας. Ὄταν ἡ θέλησις αὕτη εἶνε κανονιστικὴ καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτῆς αὐτοδυνάμως ἑνωτικός, τότε πρόκειται περὶ Δικαίου. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ θέλησις αὕτη δὲν γεννᾷ ἀπλῶς, ἀλλ' εἶνε Δίκαιον.

* *

Ἡ αὐτάρκεια—καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς οικονομίας καὶ γενικῶς οικονομικῆς—, ὡς οικονομικὴ τρυτέστιν ἀνεξαρτησία Κράτους τινός, ἀποτελεῖ—ἐκτὸς τοῦ ἀντιφυσικοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδυνατοῦ τῆς ἐπιτεύξεως αὐτῆς—μίαν, ἐν τῇ ἔστω καὶ σχετικῇ ἐπιδιώξει τῆς, τελείως ἀντικοινωνικὴν τάσιν· ἡ δ' ὑπὸ τοιαύτης τάσεως ἐμπνεομένη πολιτικὴ ὑπαγορεύει κατ' ἀνάγκην οἰκονομικὰς ἀπομονώσεις, ἀντικειμένας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀποτελούσης μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἐγγυήσεων διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου.

Ἡ διάκρισις ὁμῶς μεταξὺ οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς αὐταρκειας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεξαρτησίας—διάκρισις τὴν ὁποίαν προεκάλεσαν κυρίως ἐκεῖνοι, οἵτινες προσεπάθησαν νὰ παραστήσωσι τὴν παρ' Ἀριστοτέλει ἔννοιαν τῆς αὐταρκειας ὡς ἀφορῶσαν εἰς τὴν σφαῖραν

¹⁾ R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1922, S 66 f

μόνον τῆς Ἠθικῆς καὶ Οἰκονομίας ¹⁾—, ἢ τοιαύτη διάκρισις εἶνε τελείως ἐσφαλμένη. Ἡ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια, ὅπως ὑποστηρίζεται— ὡς ἀντίδρασις κυρίως πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ Λιμπεραλισμοῦ, εἰδικῶς δὲ πρὸς τὰς τῶν Ricardo καὶ Smith — ὑπὸ τινῶν τῶν νεωτέρων οἰκονομολόγων (Fr. List, ²⁾ Gruntzel ³⁾, Thünen ⁴⁾ καὶ φιλοσόφων (Fichte ⁵⁾) ἀποτελεῖ ἔννοιαν ἀδύνατον καὶ οὐτοπικὴν. Ἡ μεγίστη ὁμῶς πλάνη τῶν ὑποστηριζόντων τὴν τοιαύτην ἀποψιν (καὶ τῆς πλάνης ταύτης οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης εἶνε τελείως ἄμοιρος) συνίσταται εἰς τὸ ὅτι θεωροῦσι τὴν οἰκονομικὴν αὐτάρκειαν ὡς δυναμένην νὰ ὑπάρξῃ ἔστω καὶ παρὰ τὴν πολιτικὴν ἐξάρτησιν τῆς οἰκονομικῶς αὐτάρχους θεωρουμένης πόλεως. Ἡ αὐτάρκεια ὁμῶς εἶνε ἔννοια ἀνεπίδεκτος ἐντοπισμῶν. Ἡ ἀλληλεξαρτησία τῶν διαφόρων ἐπιπέδων τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς εἶνε τόσον ἰσχυρά, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ αὐταρκειᾶς ἐνός καὶ μόνοῦ αὐτῆς ἐπιπέδου (καὶ δὴ ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἢ προσδιορίζει — ὡς ἰσχυρίζονται οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ—πάντα τὰ ἄλλα, ἢ— ὡς φρονοῦμεν ἡμεῖς ⁶⁾)— προσδιορίζεται τελείως ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων) χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιπέδων ὑφίσταται ἡ αὐτάρκεια αὕτη. Διὰ τῶν θαυμάτων βεβαίως, τὰ ὁποῖα ἐπιφυλάττουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ τεχνικαὶ ἐπιστῆμαι (διὰ τῆς τεχνικῆς κυρίως παρασκευῆς πρώτων, ἰδίως δὲ δυναμικῶν, ὑλῶν) δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἐπιτευχθῇ φαινομενικὴ τις αὐτάρκεια τῶν ἐθνικῶν Οἰκονομιῶν. Ἡ αὐτάρκεια ὁμῶς αὕτη (ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ αὐτάρκεια, ἐφ' ὅσον θὰ περιορίζηται εἰς τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον) ὅχι μόνον δὲν θὰ προκαλέσῃ τὴν χειραφέτησιν τῶν ἐθνῶν ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας

¹⁾ *Rehm*, Geschichte der Staatsrechtslehre, S. 91 κ. ε. — *G. Jellinek*, Allgemeine Staatslehre, Berlin 1920, S. 436 ὑπ. 3.

²⁾ *Fr. List*, Das nationale System der politischen Oekonomie, Jena 1922.

³⁾ *Ἰω. Τουρνάκη*, Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ, τόμ. 1ος, τευχ. 1ον, Κεφ. Δ'.

⁴⁾ *J. H. v. Thünen*, Der isolierte Staat, Jena 1910.

⁵⁾ *Fichte* Der geschlossene Handelsstaat.

⁶⁾ Ἐν κριτικῇ ἡμῶν περὶ τῆς «Νεοελληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας» τοῦ Ἰ. Κορδάτου, δημοσιευομένη ἐν «Byzantinisch—neugriechische Jahrbücher» (1926) τοῦ Ν Βέη ἐδοκιμάσαμεν νὰ δώσωμεν τὰς γενικὰς ἐκεῖνας γραμμάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων φρονοῦμεν, ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐπιτυχῶς ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐξ ἧς ὀρμᾶται ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς κεντρικῆς ιδέας.

θά συντείνῃ εἰς τὴν ἐνδυνάμωσιν αὐτῶν. Διὰ τῆς τεχνικῆς ἐξασφαλίσεως τῶν δυναμικῶν καὶ πρώτων ὑλῶν καὶ διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὡς τοῦ κυριωτέρου παράγοντος τῶν ἐθνικῶν οικονομιῶν, θὰ ἐκλείψωσιν οἱ διεθνεῖς ἀνταγωνισμοὶ ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ ἐπιπέδου (οἱ τόσας μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα προκαλέσαντες) καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνικῶν κοινωνιῶν θὰ προαχθῶσιν εἰς ἐπίπεδα ἀνώτερα, εἰς τὰ ἐπίπεδα ἐκεῖνα ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ ἀλληλεξαρτησία ἀποτελεῖ τὸν ὕψιστον καὶ ὡραιότατον τῶν Νόμων.

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ αὐτάρκεια, ἐν τῇ ἔστω καὶ σχετικῇ ἐπιδιώξει αὐτῆς, ὑπαγορεύει οικονομικὰς ἀπομονώσεις, ἀντικειμένας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐλευθερίας. Αἱ τοιαῦται οικονομικαὶ ἀπομονώσεις παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν μορφήν συνειδητοῦ σκοποῦ κυρίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐκτὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ὑπαινίσσεται ἀπλῶς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν ¹⁾, ὁ Πλάτων (χωρὶς καὶ νὰ ὁρμᾶται συνειδητῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς αὐτάρκειος πόλεως) καυτηριάζει ἀπροκαλύπτως τὴν πρὸς ἄλλους, ἰδίως ὑπερθαλασσίους λαοὺς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν καὶ δὴ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρῇ τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν κοινωνίαν πόλεως τινὸς ὡς ἀσύμφορον καὶ βλαβεράν, «ὡς γειτόνημα ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν» ²⁾. Ἡ τοιαύτη βεβαίως ἀντίληψις, καίτοι βασιζέται κυρίως ἐπὶ λόγων ἠθικῶν καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῶν ἐγχωρίων ἠθῶν καὶ εἰς τὴν προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς διεισδύσεως πονηρῶν τοιούτων ³⁾, δὲν εἶνε ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς εἰς οικονομικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπίπεδα καὶ οὕτω ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ πολλάκις παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ταύτην ὑποστηρίζοντος (ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσηί τοῦ Πλάτωνος) πρὸς τὴν ἀδύνατον καὶ ἀντικοινωνικὴν ἐκείνην ἐννοιαν τῆς οικονομικῆς αὐταρκειᾶς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὅπως ὁμως «ὁ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηθὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός» ⁴⁾, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον (καὶ ἀποροῦμεν πῶς ὁ Ἀριστοτέλης δὲν προέβη

¹⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Ζ', 1327 α.

²⁾ Πλάτωνος, Νόμων δ', 705.

³⁾ Πλάτωνος, Νόμων δ', 706 καὶ ιβ', 950.

⁴⁾ Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Α', 1258.

εις τὴν ἀναλογίαν ταύτην) καὶ ἡ πόλις, ἡ πολιτεία, ἡ ἀποτελοῦσα ἐπὶ τῇ βάσει οὐχὶ μόνον ἀφηρημένου τινὸς πλάσματος τῆς διανοίας, ἀλλ' αὐτῆς ταύτης τῆς φυσιολογικῆς τῶν πραγμάτων ὑφῆς, προσωπικότητα συλλογικὴν ἰδίας ὑποστάσεως καὶ μὴ δυναμένη κοιν·νεῖν, δὲν δύναται νὰ ἀποτελῆ μέρος τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ὑφισταμένης διεθνοῦς κοινωνίας, ὥστε ἡ θηρίον (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀποκλειστέα τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας) ἢ Θεὸς (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀποκλειστέα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως).

Ὑπῆρξαν βεβαίως ἑλληνες φιλόσοφοι, ὡς οἱ κυνικοὶ καὶ οἱ στωϊκοί, οἵτινες ἐθεώρησαν τὴν αὐτάρκειαν ὡς δυναμένην νὰ ἀποτελέσῃ τὸν σκοπὸν καὶ τοῦ μονομεροῦς ἀτόμου, ὡς ἀποτελοῦσαν κατ' ἀκολουθίαν χαρακτηριστικὸν τοῦ ἰδανικοῦ τοιούτου. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο τὸ ὀρθὸν τῆς θεωρίας ταύτης, θὰ ἀνετρέπετο βεβαίως πάραυτα ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρώτου μέρους (τουτέστι τοῦ Ἀριστοτελείου) τῆς ἀνατέρω ἀναλογίας καὶ τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος. Ἡ ὑπὸ τῶν κυνικῶν ὁμῶς καὶ στωϊκῶν ὑποστηριχθεῖσα καὶ ἐμπράκτως δοκιμασθεῖσα αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου πᾶν ἄλλο ἢ αὐτάρκεια δύναται νὰ ὀνομασθῆ. Ἡ αὐτάρκεια ὡς ὀρίζει ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποτελεῖται ἐκ δύο στοιχείων: α) ἐκ τοῦ στοιχείου τοῦ πάντα ὑπάρχειν καὶ β) ἐκ τοῦ στοιχείου τοῦ δεῖσθαι μηδενός. Ἡ τῶν στωϊκῶν καὶ κυνικῶν αὐτάρκεια προσδιορίζεται μόνον ὑπὸ τοῦ στοιχείου τοῦ δεῖσθαι μηδενός, τὸ δὲ στοιχεῖον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ συνέπειαν τοῦ πάντα ὑπάρχειν (ὅποτε θὰ ἐπρόκειτο περὶ αὐταρκείας) ἀλλὰ τῆς πλήρους στερήσεως. Πρόκειται κατ' ἀκολουθίαν περὶ ἀρνήσεως πάσης θελήσεως καὶ ἐπιθυμίας, ἀρνήσεως ἣν εὐρίσκομεν ὑποστηριζομένην καὶ ὑπὸ τινῶν τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Schopenhauer, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος βασιζει ταύτην ἐπὶ καθαρῶς πεσσιμιστικῶν, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐβάσιζον ταύτην ἐπὶ εὐδαιμονιστικῶν ἀρχῶν. Διὰ νὰ νοηθῆ ἡ τοιούτου εἴδους ἀρνήσις πρέπει νὰ προηγηθῆ ἡ κατανόησις τῆς τόσον ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπιδρασάσης ἐννοίας τῶν «ἀδιαφόρων» ¹⁾, τῆς ἀποτελεσάσης κυρίως τὸ ἔμβλημα τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας.

Αὐτάρκεια λοιπὸν καὶ κυριαρχία τοῦ ἀτόμου δὲν εἶνε δυνατόν

¹⁾ Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes, I Bd., München 1921, S. 466 κ. ἔ.

νά υπάρξωσιν, ἢ δ' ὑπὸ τῶν κυνικῶν καὶ στωϊκῶν ἐν μέρει ἐπιτευχθεῖσα «ἀταραξία» (Ζήνων) καὶ «ἀπάθεια» οὐδεμίαν κέκτηται σχέσιν πρὸς τὴν αὐτάρκειαν. Ἡ αὐτάρκεια προϋποθέτει οὐχὶ ἄρνησιν τῆς θελήσεως πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, ἀλλ' ἐξασφάλισιν πάντων ἰδίαις δυνάμεσι καὶ ἰδίῳ δικαίῳ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ πάσης, οἰασδῆποτε φύσεως, ἐπιδράσεως ἢ ἀνάγκης συνδρομῆς. Τοιαύτη τις ὅμως αὐτάρκεια εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀποτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ μονομεροῦς ἀτόμου. Ὅπως λοιπὸν καὶ τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ εἶνε αὐτάρκες καὶ κυρίαρχον, ἐφ' ὅσον μετέχει κοινωνίας τινός, οὕτω καὶ ἡ Πολιτεία, ὡς μέλος τῆς διεθνούς κοινωνίας, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κέκτηται αὐτάρκειαν ἢ κυριαρχίαν. Αἱ δύο αὗται οὐσιαστικῶς ταυτόσημοι ἔννοιαι ἀποκλείουσι κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τῆς διεθνούς κοινωνίας. Ἡ διεθνῆς ὅμως κοινωνία, ὡς ὀρθότατα τονίζει ὁ Ν. Πολίτης, δὲν ἀποτελεῖ «une société volontaire», ἀλλ' «une société nécessaire»¹⁾ καὶ ὡς τοιαύτη δὲν ἐπιδέχεται ἀποκλεισμόν. Εἶνε ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ Hugo Grotius, ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τοῦ Διεθνούς Δικαίου, ἀσπάζεται τὴν περὶ αὐτάρκους κοινωνίας ἀντίληψιν τοῦ Ἀριστοτέλους²⁾, μὴ ἀντιλαμβανόμενος, ὅτι τοιαύτη τις αὐτάρκεια ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν τῆς «κοινωνίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους», ἐπὶ τῆς ὁποίας αὐτὸς οὗτος ἔστερξε νὰ στηρίξῃ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον³⁾. Αὐτάρκεια καὶ appetitus societatis, ὁ θεμέλιος αὐτὸς λίθος τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ἀποτελοῦσι δύο ἔννοιαι ἀπολύτως ἀσυμβιβάστους.

*
* *

Ὅπως ἀκριβῶς ἡ διάκρισις μεταξὺ αὐταρκείας ὡς οικονομικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐταρκείας ὡς νομικῆς (ἢ πολιτικῆς) τοιαύτης, οὕτω καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ πραγματικῆς κυριαρχίας Κράτους τινός καὶ νομικῆς τοιαύτης εἶνε ἀδύνατος. Τῆς τοιαύτης διακρίσεως ποιούμενος χρῆσιν ὁ G. Jellinek προσπαθεῖ νὰ ἐξιχθῇ εἰς τὴν ἀνέγερσιν

¹⁾ N. Politis, op. cit., σ. 34.

²⁾ Hugo Grotius, De jure belli ac pacis, I, 1, § 14.

³⁾ Hugo Grotius, Mare liberum, I.

τοῦ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ὠραιοτάτου ἐκείνου οἰκοδομήματος τῆς θεωρίας περὶ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας¹⁾, τῆς θεωρίας τῆς τοσοῦτον ἐποδρασάσης ἐπὶ τῆς γερμανικῆς πολιτειολογικῆς ἐπιστήμης. Κατὰ τὸν Jellinek, πραγματικοὶ περιορισμοὶ τῆς κυριάρχου πολιτειακῆς βουλήσεως εἶνε ὅπωςδῆποτε δυνατοί, νομικοὶ ὅμως τοιοῦτοι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προέλθωσιν εἰ μὴ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς κυριάρχου πολιτειακῆς βουλήσεως, αὐτοπεριοριζομένης²⁾. Ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ πραγματικῆς καὶ νομικῆς κυριαρχίας, ἥτις ἐθεωρήθη ἀναγκαία, ὅπως ἀποτελέσῃ τὸ ἔρεισμα τῆς θεωρίας τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας, βασιίζεται ἐπὶ ἐξεζητημένης καὶ ἀθεμίτου τινὸς ἀφαιρέσεως, ὀδηγούσης κατ' ἀνάγκην εἰς παραδοξότητα, αἵτινες ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶνε ὠραῖαι καὶ ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν πραγματικῶς ἀξιοθαύμαστοι, πρέπει νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς πολιτειολογικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης. Κυριαρχία σημαίνει τὸ πᾶν καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ περιορισθῇ εἰς ὠρισμένα ἐπίπεδα. Μία εἶνε ἡ συνισταμένη, ἡ τοὺς κύκλους πάντων τῶν ἐπιπέδων προσδιορίζουσα. Ὅπου δὲν ὑφίσταται πραγματικὴ ἀνεξαρτησία, οὐδὲ νομικὴ εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ὁ δὲ αὐτοπεριορισμὸς — καὶ ἂν ἀκόμη προῦποθέσωμεν αὐτὸν — αἶρει τὴν κυριαρχίαν. «Ἡ περιορισθεῖσα ἀνεξαρτησία ἀποτελεῖ ἤδη ἐξάρτησιν»³⁾.

Ὁ Jellinek, διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν θεωρίαν τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, καταφεύγει εἰς παρακεκινδυνευμένην τινὰ ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς αὐτονομίας τοῦ πρακτικοῦ Λόγου (τουτέστι τοῦ ἠθικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς ἐλλόγου θελήσεως) καὶ τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς Πολιτείας⁴⁾. Εἰς τὴν ἀναλογίαν βεβαίως αὐτὴν δὲν θὰ προέβαιεν ὁ Jellinek, ἐὰν δὲν προῦπόθετε τὴν ὑπαρξίν τῆς ιδιότητος τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς τόσον παρὰ τῷ Δικαίῳ, ὅσον καὶ παρὰ τῇ Ἠθικῇ, τόσον παρὰ τῷ νομικῷ, ὅσον καὶ παρὰ τῷ ἠθικῷ καθήκοντι. Τοῦτο ἄλλωστε φαίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξαγόμενον καὶ ἐκ τῆς Καντείου Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου. Ὡς ὅμως καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς παρούσης ἡμῶν πραγματείας ἐτονίσσαμεν, ἡ θέλη-

¹⁾ C. Jellinek, op. cit., S 476 κ. ε.

²⁾ G. Jellinek, op. cit. 481 - 482.

³⁾ N. Politis, op. cit., S. 18.

⁴⁾ G. Jellinek, op. cit., 480 κ. ε.

σις τοῦ Δικαίου δὲν εἶνε, ὅπως ἡ τῆς Ἠθικῆς, φύσεως αὐτονόμου, ἀλλὰ προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐκ τινος οἰουδήποτε σκοποῦ, κειμένου ἐκτὸς ἐαυτῆς ¹⁾. Ὁ Kant, καίτοι ὁρμᾶται πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου ἐκ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν τὸ Δίκαιον δέον νὰ ἐρευνᾶται ἀνεξαρτήτως τῆς Ἠθικῆς καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς διακρίσεως μεταξὺ ἠθικότητος τοῦ φρονήματος καὶ νομιμότητος τῆς πράξεως ²⁾, διακρίσεως ἄλλωστε ἀνεπαρκεστάτης ³⁾, καταλήγει ἐν τούτοις εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τὸσον τοῦ Δικαίου ὅσον καὶ τῆς Ἠθικῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν σφαῖραν, τούτεστι τὴν σφαῖραν τῆς Ἐλευθερίας, τῆς αὐτονομίας ⁴⁾. Ἐπὶ τῆς γενέσεως τῆς τοιαύτης τοῦ Kant ἀντιλήψεως ἐπέδρασε καταπληκτικῶς ἡ ἀπηλλαγμένη ἄλλωστε παντὸς ἐμπειρισμοῦ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ὡς κριτήριον διὰ τὴν Δικαιοσύνην καὶ ἡ ἀποτελέσασα ἓνα τῶν κυριωτέρων παραγόντων τῶν προκαλεσάντων τὴν παρ' αὐτῷ (ὅπως καὶ παρὰ παντὶ διδασκάλῳ τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου) σημειουμένην σύγχυσιν μεταξὺ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἰδέας (τοῦ σκοποῦ) τοῦ Δικαίου. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ⁵⁾ ἀπῆλλαξεν ἡμᾶς τελειωτικῶς τῶν τοιούτων συγχύσεων, μεθ' ὅσα δὲ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς παρούσης πραγματείας ἐξεθέσαμεν δὲν εἶνε εἰς ἡμᾶς δυνατὸν νὰ προὑποθέσωμεν, ὡς πράττει ὁ Jellinek, τὴν σύμπτωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ νομικοῦ πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος. Αἰρομένης λοιπὸν τῆς προὑποθέσεως ταύτης αἶρεται ἀφ' ἐαυτῆς καὶ ἡ θεωρία τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ. Αὐτοπεριορισμὸς ὑφίσταται μόνον ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς Ἐλευθερίας, τῇ διεπομένῃ ὑπὸ κατηγορικῶν προστακτικῶν. Τὸ Δίκαιον ὅμως εἶνε τελείως ξένον πρὸς τὴν σφαῖραν ταύτην, ἡ δὲ φύσις αὐτοῦ εἶνε καθαρῶς ἑτερόνομος. Τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ὡς αὐτοδυνάμως ἐνωτικόν, ἡ διεθνῆς κοινωνία ὡς «société nécessaire» ⁶⁾ ἀποκλείουσιν ἀφ' ἐαυ-

¹⁾ Καὶ πάλιν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσωμεν, ὅτι προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τῆς θελήσεως τοῦ Δικαίου δὲν εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ σκοπός, ἀλλ' ἡ ἐξάρτησις αὐτῆς ἐκ τινος οἰουδήποτε σκοποῦ.

²⁾ W. Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen 1921, σ. 470.

³⁾ G. Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie, Leipzig 1914, S. 43 κ. ἐ.

⁴⁾ W. Windelband, op. cit. S. 470.

⁵⁾ Εἰς τοὺς κυρίως τὴν νεωτέραν ἔρευναν τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἐμψυχώσαντας ἀνήκουσιν ὁ Stammler, ὁ Radbruch καὶ ὁ Kelsen.

⁶⁾ N. Politis, op. cit., S. 31.

τῶν τὴν κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν, ἡ δὲ θεωρία τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διεθνοῦς κοινωνίας ¹⁾).

[Ὅμοῦ μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τῆς Πολιτείας, αἴρεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀτόμου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθη ἡ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ὁ πουργιτανικὸς Αὐτονομισμὸς, ὅστις ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τοῦ τέλους 17^{ου} αἰῶνος διαμορφούμενος, μετεμφρευθεὶς ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εἰς τὸ πολιτικὸν ἐπίπεδον, ἐθεώρησε τὴν Πολιτείαν καὶ γενικῶς πᾶσαν πολιτικὴν κοινότητα ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ ἀποτέλεσμα συμβάσεως, τουτέστιν ἀμοιβαίου νομικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῶν ἀρχικῶς κυριάρχων αὐτῆς μελῶν ²⁾ Ἡ θεμελίωσις αὕτη (ἡ μόνη ἄλλωστε ἰδεολογικῶς δυνατὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου μετὰ ταῦτα τόσον ὑπὸ τοῦ Hobbes, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Rousseau υἱοθετηθεῖσα) τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐπὶ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀτόμου αἴρεται ἀφ' ἑαυτῆς, διότι προϋποθέτει τὴν ὑπαγωγὴν τῆς θελήσεως τοῦ Δικαίου εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς κατηγορικῆς προστακτικῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ σύγχυσιν θεμελιώδη μεταξὺ τῶν σφαιρῶν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἠθικῆς. Εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην δεῖον νὰ ἀναχθῆ ὀλόκληρος ἡ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἡ δὲ ἀνατροπὴ αὐτῆς δὲν εἶνε δυνατόν, καθ' ἡμᾶς, νὰ ἐπιτευχθῆ ἄλλως εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς πιστοποιήσεως τῆς συγχύσεως ταύτης].

*
* *

Οἱ τὴν κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν ὡς τὴν βάσιν τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου χαρακτηρίζοντες προσπαθοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ στηρίξωσι τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀντίληψιν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ γνωστῇ ῥήτρᾳ «*rebus sic stantibus*» ἐκφραζομένης ἀρχῆς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, καθ' ἣν αἱ διεθνεῖς συμβάσεις, μεταβαλλομένων τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς, δι' ὧν καὶ δι' ἃς ἐγεννήθησαν, εἶνε καταδεδικασμέναι νὰ ὑποκύψω-

¹⁾ G. Jellinek, Die Erklärung der Menschen—und Bürgerrechte, München und Leipzig, 1919, σ. 43.

²⁾ Kelsen, op. cit., σ. 187 κ. ἑ.

ων εἰς τὴν περιοδικότητα καὶ προσωρινότητα τῶν γηίνων καὶ νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς νέας περιστάσεις, τροποποιούμεναι ἢ καὶ αἰρόμεναι τελείως — ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀπαίτησις ὀργανικῆς τινὸς ἀνάγκης, ἢ δὲ Ἐπιστήμη τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, — ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Hugo Grotius ¹⁾, ἔσπευσε νὰ ἀντλήσῃ ταύτην ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν Πολιτειῶν σχέσεων. Ἡ *clausula rebus sic stantibus* — παρὰ τὴν γνώμην διεθνολόγων τινῶν ²⁾ — ὑφίσταται σιωπηρῶς καὶ εἰς τὰς μὴ ῥητῶς φιλοξενούσας αὐτὴν διεθνεῖς συμβάσεις ³⁾, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαῖον αὐτῶν συστατικόν. Τί σημαίνει ὅμως ἡ διὰ τῆς ῥήτρας ταύτης καθιερούμενη ἀρχή; Σημαίνει μήπως ὅτι αἱ διεθνεῖς συμβάσεις παύουσι νὰ δεσμεύωσι Κράτος τι ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ ἰσχὺς αὐτῶν παύει συμβιβαζομένη πρὸς τὸ συμφέρον του ⁴⁾; Σημαίνει μήπως τὴν ἄρσιν τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν «*praeia sunt servanda*»; Σημαίνει τέλος — ὅπως ἐπιμένει νὰ πιστεύῃ ὁ Jellinek — ὅτι «πᾶσα ὑποχρέωσις Κράτους τινός, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἀπὸ τῆς οὐσιαστικῆς αὐτῆς ἀπόψεως τὴν ἐκπλήρωσιν κρατικοῦ σκοποῦ, ὑφίσταται μόνον ἐφ' ὅσον συντρέχῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν»; ⁵⁾.

Πάντες οἱ κατὰ τοιοῦτον ἢ παρόμοιον τρόπον τὴν *clausula rebus sic stantibus* ἐρμηνεύοντες, ὁρμῶνται — εἴτε συνειδητῶς, εἴτε, ὅπως ὁ Jellinek, ἀσυνειδῆτως — ἐκ τῆς ἐγγελιανικῆς περὶ πολιτείας ἀντιλήψεως, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τουτέστι τῆς πολιτείας ὡς τῆς ὑψηλοτέρας μορφῆς τῆς ἀντικειμενικῆς ἠθικῆς, ὡς τῆς «πραγματικότητος τῆς ἠθικῆς ἰδέας» ⁶⁾. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προσηνέχθη ἐφ' ἑαυτῆς ὡς ἔρεισμα εἰς τὰς περὶ κυριαρχίας καὶ ἀπολύτου ἀνεξαρτησίας ἀντιλήψεις τῆς νεωτέρας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἐπιστήμης. Ἐξ αὐτῆς ὁρμώ-

¹⁾ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, II, § 16. 25.

²⁾ Karl Strupp, *Grundzüge des positiven Völkerrechts*, 1921, Bonn, S. 130

³⁾ Georges Scelle, (*Concours d'agrégation*, 1912), *De la clause «rebus sic stantibus»*. Faculté de Droit de Paris. Στ. Σερφείαδη, *op. cit.*, σ 245.

Erich Kaufmann, *Das Wesen des Völkerrechts und die clausula rebus sic stantibus*, Tübingen 1911, s. 204.

⁴⁾ Georg Jellinek, *Die rechtliche Natur der Staatenverträge*, Wien 1880, S. 40.

⁵⁾ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 257. — Τοῦ ἰδίου: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (Reclamausgabe S. 76 κ. ε.).

μενοι, ἐθεώρησαν πολλοὶ τῶν νεωτέρων διεθνολόγων ὡς τὸν μόνον σκοπὸν τῆς διεθνούς δράσεως παντὸς Κράτους τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ὡς τὸν μόνον σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως τῆς διεθνούς κοινωνίας τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κρατικοῦ σκοποῦ ἐκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς κοινωνίας τῶν Πολιτειῶν ἀντίληψις εἶνε ἀνάλογος τῆς ἀτομιστικῆς καὶ φιλελευθέρως περὶ ἀτόμου ἀντιλήψεως, τῆς ὀφειλούσης τὴν γένεσιν αὐτῆς εἰς τὸν ΙΗ' αἰῶνα. "Ὅπως ἡ τελευταία αὕτη ἀπετέλεσε τὴν ἰδεολογικὴν βάσιν τοῦ νεωτέρου Κεφαλαιοκρατισμοῦ —, οὕτω καὶ ἡ πρώτη ἀπετέλεσε τὴν ἰδεολογικὴν βάσιν τοῦ οἰκονομικοῦ Ἰμπεριαλισμοῦ.

Τοιαῦται εἶνε αἰ—ἀσυνειδήτως ἢ καὶ συνειδητῶς ἐνεργήσασαι— ἀντιλήψεις, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πολλοὶ τῶν νεωτέρων διεθνολόγων ἐξίχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι Διεθνὲς Δίκαιον χωρὶς κυριαρχίαν τῶν Κρατῶν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ ὅτι ἡ ἰσχὺς ὑποχρεώσεώς τινος, ὑφ' ἣν Κράτος τι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐδεσμεύθη, παύει ὑφιστάμενη ἀφ' ἧς στιγμῆς ἢ περὶ ἧς πρόκειται ὑποχρέωσις παύσῃ συμβιβασομένη πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ καὶ συντρέχουσα πρὸς τὸν μονομερῶς κρατικὸν αὐτοῦ σκοπὸν. Ἀδιαφόρως τοῦ ὅτι καὶ οὕτως ἐρμηνευομένη ἢ τὴν *clausula rebus sic stantibus* ἐμψυχοῦσα ἀρχή, δὲν εἶνε δυνατόν—μεθ' ὅσα προγενεστέρως ἐξεθέσαμεν—νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκπορευομένη ἐκ τῆς κυριαρχίας τῶν Κρατῶν,—ἢ τοιαύτη αὐτῆς ἐρμηνεία εἶνε καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀβάσιμος καὶ ἐσφαλμένη. Ἡ ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος *clausula* ἐμπεριεχομένη ἀρχή—ἀντιστρεφομένων τῶν ὄρων τῆς ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν μνημοθείσης φράσεως τοῦ Jellinek—σημαίνει, ὅτι πᾶσα ὑποχρέωσις Κράτους τινός, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν σκοποῦ ὑπαγορευομένου ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ τὸ ταύτην ἀναλαμβάνον Κράτος, ὑφίσταται μόνον ἐφ' ὅσον συντρέχῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν ἐπικυροῖ ὁλόκληρος ἡ διεθνῆς πρᾶξις. Οὐδέποτε ἐθεωρήθη ἢ ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν ἄς ἐτάχθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ περιστάσεων ἐπιβαλλομένη τροποποίησις ἢ πλήρης ἄρσις διεθνούς τινός συμβάσεως ἔργον ἐναποκείμενον εἰς τὴν μονομερῆ κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τοῦ ἐνός μόνον τῶν συμβληθέντων μερῶν. Πάντοτε ἀπητήθη—καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ, σχεδὸν θεσμοθετικῶς, ἢ ἐν Λονδίνῳ τῇ 13^ῃ Μαρτίου 1871 συνομολογηθεῖσα «Πόντιος συνθήκη»

— συμφωνία πάντων τῶν διὰ τῆς συμβάσεως ὑποχρεωθέντων μερῶν. Διὰ τοῦ ἄρθρου μάλιστα 19 τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν ἐθνῶν ἢ μᾶλλον διὰ τοῦ διέποντος αὐτὸ πνεύματος — (διότι τὸ γράμμα του τυγχάνει λίαν σκοτεινὸν καὶ συγκεχυμένον) — ἀναγνωρίζεται καί τι πλέον τούτου : πᾶν μέλος ¹⁾ τῆς Κοινωνίας δύναται νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὸ «ἀνεφάρμοστον» (τουτέστιν εἰς τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὸ ἀνεκτέλεστον) μιᾶς τελείως ξένης πρὸς αὐτὸ συνθήκης καὶ νὰ προτείνῃ εἰς τὴν Συνέλευσιν ὅπως καλέσῃ τὰ ἐνδιαφερόμενα Κράτη πρὸς νέαν ἐξέτασιν αὐτῆς. Οὕτω λοιπόν, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἔλαβεν ἡ *clausula rebus sic stantibus* — καὶ ἀπὸ δικαιοπολιτικῆς πλέον ἀπόψεως — τὴν σημασίαν, τὴν πρὸς τὴν διέπουσαν αὐτὴν ἀρχὴν ἀνταποκρινομένην. Πᾶν Κράτος, ἐφ' ὅσον ζῆ ἐντὸς τῆς διεθνοῦς Κοινωνίας, ζῆ ἐντὸς περιστάσεων, ζῆ ἐντὸς δεσμῶν. Αἱ περιστάσεις αὐταί, ὅπως ἀκριβῶς προσδιορίζουσι τὴν γένεσιν ὑποχρεώσεως τινὸς — ὑποχρεώσεως πολλάκις ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν κρατικὸν σκοπὸν τῆς ἀναλαμβάνουσας αὐτὴν Πολιτείας —, οὕτω προσδιορίζουσι καὶ τὴν ἄρσιν ἢ τροποποίησιν αὐτῆς — ἄρσιν ἢ τροποποίησιν ἀντιτιθεμένην ἐπίσης πολλάκις πρὸς τὸν κρατικὸν σκοπὸν τῆς ἐξαναγκαζομένης εἰς τοῦτο πολιτείας. Ἡ τὴν ἐννοίαν καὶ ὑπαρξίν τῆς κυριαρχίας τῶν Κρατῶν τόσον εὐγλώττως ἐκμηδενίζουσα ἀρχή, καθ' ἣν «*pacta sunt servanda*», δὲν ἀναιρεῖται, ἀλλὰ συμπληροῦται ὑπὸ τῆς διὰ τῆς ῥήτρας «*rebus sic stantibus*» ἐκφραζομένης ἀρχῆς. Ἡ ὑπὸ τῆς δευτέρας ἐπιτασσομένη δέσμευσις εἶνε ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα τῆς εἰς τὴν πρώτην συνεπαγομένης. Ἡ ἀκύρωσις πράξεως ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἄλλοτε ἐπιβληθείσης, εἶνε συνήθως τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξ ἴσου — ἂν ὄχι περισσότερον — ἐπιβλητικῆς τῶν περιστάσεων ἀπαιτήσεως. Αἱ περιστάσεις ὁμως αὗται — καὶ ὅταν ἀκόμη φαίνωνται ὡς προκληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου Κράτους — δὲν γεννῶνται πραγματικῶς πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ πρὸς τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν χροιάν συνδεομένου κρατικοῦ σκοποῦ, ἀλλ' εἶνε πάντοτε τὸ ἀναπόφευκτον

¹⁾ Aladar Goellner, *La révision des traités sous le régime de la Société des Nations*, Paris 1925, p. 82. κ. ε.

ὄργανικὸν προῖον τῆς κοινωνικῆς τῶν Κρατῶν συμβιώσεως, τῆς ἀποκλειούσης κατ' ἀνάγκην τὴν κυρίαρχον τούτων ὑπόστασιν.

*
* *

Ἄφοῦ ἀπεδείξαμεν ἢ μάλλον: ἀφοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀποδεικνυόμενον ἀσυμβίβαστον τῆς διεθνούς κοινωνίας πρὸς τὴν κυριαρχίαν τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὴν πολιτειῶν, ἐρωτῶμεν:

Ποῖον εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῶν Πολιτειῶν, τῶν κεκτημένων τὴν ἰκανότητα πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας—, τὸ στοιχεῖον τουτέστιν ἐκεῖνο, τὸ προωρισμένον, ὅπως διακρίνη ταύτας τῶν Πολιτειῶν, τῶν ἐστερημένων τοιαύτης ἰκανότητος καὶ ἐκπροσωποῦμένων ὑπ' ἄλλου κεντρικοῦ Κράτους, εἰς τὸ ὁποῖον ὁμοσπονδιακῶς ἀνήκουσι;

Οἱ συνταγματολόγοι, σχεδὸν ἀνεξαιρέτως, διακρίνουσι μεταξὺ Πολιτειῶν κυριάρχων καὶ Πολιτειῶν, τῶν ὁποίων ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία ὑπάρχει ἄνευ τοῦ plus τῆς κυριαρχίας. Αἱ Πολιτεῖαι, αἱ εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουσαι στεροῦνται σημασίας διὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον. Εἶνε ὁμως ἄρα γε ἡ ἔλλειψις τῆς κυριαρχίας ἡ προσδιορίζουσα τὴν ἀνικανότητά των πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας; Ἀσφαλῶς ὄχι! Μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενομένην ἔρευναν, δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε εἰς τὰς Πολιτείας τὰς κεκτημένας τὴν ἰκανότητα πρὸς διεθεῖς δικαιοπραξίας νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ στοιχεῖον τῆς κυριαρχίας. Τόσον αἱ μὲν ὅσον καὶ αἱ ἄλλαι στεροῦνται κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνος λοιπὸν κριτηρίου δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν;

Ἡ ἔννοια τῆς Πολιτείας, ἀντιθέτως πρὸς τὸ Δίκαιον, τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν προϋποθέτει ¹⁾, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν τῆς ἐπιστημονι-

¹⁾ R. Stammler, Theorie der Rechtswissenschaft, Halle 1911, S. 394 κ. ἔ. Τοῦ αὐτοῦ: Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922, S. 278. Τοῦ αὐτοῦ: Das Recht im staatslosen Gebiete (Festgabe f. Binding I, 1911) S. 337 κ. ἔ. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Stammler, κατ' ὃν ἡ Πολιτεία προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου, ὁ G. Jellinek, ἐξετάζων τὸ ζήτημα καθαρῶς ἱστορικῶς καὶ θέτων ἐρώτημα χρονικῆς καὶ ὄχι λογικῆς προτερότητος. θεωρεῖ τὴν Πολιτείαν ὡς προηγηθεῖσαν τοῦ Δικαίου (Allg. Staatslehre, Berlin 1920, S. 364 κ. ἔ.). Ὁ Hans Kelsen (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, II Aufl., Tübingen 1923, S. 405 κ. ἔ.) παραδέχεται τὴν σύγχρονον παραγωγὴν Δικαίου καὶ Πολιτείας, ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὸ Δίκαιον ἀποτελεῖ τὴν θέλησιν τῆς Πολιτείας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γεννᾶται ὑπ' αὐτῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κατὰ τὸν Kelsen, θὰ ἐσήμαινεν ὅτι τὸ πρόσωπον τῆς Πολιτείας προηγείται ἑαυτοῦ. Τὴν σύγχρονον παραγωγὴν Δικαίου καὶ Πολιτείας ὑπο-

κῆς σκέψεως κατηγορίαν, τὰ δὲ στοιχεῖα αὐτῆς δὲν εἶνε ἐπιδεκτικὰ εἰμὴ μόνον μιᾶς σχετικῶς γενικῆς φύσεως περιγραφῆς¹⁾. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν ἐπιζητούμενη διάκρισις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει a priori δεδομένων στοιχείων, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει περιγραφικοῦ τινὸς καθορισμοῦ. Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ ὀργάνωσιν καὶ δὴ ὀργάνωσιν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Δικαίου, χωρὶς ὃ κύκλος τῆς ἐννοίας αὐτῆς- (τοῦ ὁποίου ἡ περιφέρεια εἶνε ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἀπολύτως)- νὰ συνταυτίζεται πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ Δικαίου, ἔστω καὶ ἐὰν ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, εἰς ὠρισμέναις περιπτώσεσι, ὀδηγῇ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πιστοποίησιν τοιούτου τινὸς φαινομενικοῦ συνταυτισμοῦ. Ἡ Πολιτεία, ὡς ὀργάνωσις καὶ δὴ ὡς ὀργάνωσις μὲ κέντρον ἀφηρημένην τινὰ νομικὴν προσωπικότητα, κέκτηται ἐξουσίαν. Τὰ προσδιοριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐξουσίας αὐτῆς (ἐν τῷ σχετικῶς γενικῷ αὐτῶν καθορισμῷ) δύνανται νὰ εἶνε οἰαδήποτε ἄλλα ἐκτὸς τῆς κυριαρχίας. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐνδιαφέρει τὸ Διεθνὲς Δίκαιον, δὲν εἶνε ἡ συστατικὴ φύσις τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ὃ ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Ἐὰν ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως εἶνε ἄμεσος, τότε ἡ οὕτως ἐκδηλουμένη πολιτειακὴ ἐξουσία εἶνε ἱκανὴ πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας. Ἐὰν ἀντιθέτως ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς εἶνε ἔμμεσος, τότε ἡ οὕτω πῶς ἐκδηλουμένη πολιτειακὴ θέλησις δὲν ἐνδιαφέρει τὸ Διεθνὲς, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν Δημόσιον Δίκαιον τοῦ Κράτους, εἰς τὰ θεμελιώδη συνταγματικὰ ὅρια τοῦ ὁποίου

στηρίζει καὶ ὁ Gierke (Zeitschrift f. d. gesamte Staatswissenschaft, XXX, 1874, S. 179 κ. ἑ.), ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ Ἡλίας Κυριακόπουλος (Αἰ νέαι Δημοκρατίαι, Ἀθῆναι 1925, σ. 30 κ. ἑ.). Ὁ Gustav Radbruch τέλος (Grundzüge der Rechtsphilosophie Leipzig 1914, S. 83) ἰσχυρίζεται, ὅτι δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ ἐρωτᾶ τις ποία τῶν δύο ἐννοιῶν (ἡ τῆς Πολιτείας ἢ ἡ τοῦ Δικαίου) προηγείται τῆς ἄλλης, διότι αἱ δύο αὗται ἐννοιαὶ δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ δύο διάφορα modi τοῦ αὐτοῦ δεδομένου. Καθ' ἡμᾶς ἡ ἄποψις τοῦ Stammler εἶνε ἡ ὀρθότερα. Βασίζόμενος ὁ Stammler ἐπὶ τῆς καθαρᾶς κριτικοφιλοσοφικῆς μεθόδου, θεωρεῖ τὸ Δίκαιον ὡς διαρκῆ καὶ σταθερὰ, μίαν ἀναπότρεπτον ἀνάγκην ἐκπροσωποῦσαν ἔνωσιν ἀνθρωπίνης τελοθεσίας, ὡς ἔνωσιν ἀποτελοῦσαν, ἐν τῷ ἀδόλω αὐτῆς τύπῳ, ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς Πολιτείας. Διὰ νὰ μνηθῇ τις εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τοῦ Stammler, πρέπει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι «λογικὴ προτερότης» δὲν σημαίνει χρονικὴν ἀπέναντι τῆς ἐμπειρίας προτερότητα, ἀλλὰ τὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἐμπειρίας ἀναγκαιότητα καὶ γενικὴν ἰσχύν ὠρισμένων βασικῶν ἀρχῶν τῆς γνώσεως.

¹⁾ R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922, Halle, S. 279.

προβλέπεται ἢ ἔμμεσος αὕτη ἐκδήλωσις πολιτειακῆς θελήσεως.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω νομίζομεν, ὅτι ἐτέθη τὸ ζήτημα σαφῶς. Τὸ μόνον κριτήριον πρὸς διάκρισιν μεταξὺ Κρατῶν κεκτημένων τὴν ἱκανότητα πρὸς διεθνεῖς δικαιοπραξίας καὶ Κρατῶν ἐστερημένων τοιαύτης ἱκανότητος εἶνε ὁ τρόπος τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἐκδηλώσεως τῆς πολιτειακῆς αὐτῶν ἐξουσίας.

*
* *

Οὕτω λοιπόν, ἐξώσαντες τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας ἐκ τοῦ πλαισίου τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, ὑπερενικήσαμεν τὸν μόνον σκόπελον, εἰς ὃν προσκρούει ἢ ὡς δικαίου ἀναγνώρισις τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Αἱ τὴν διεθνή κοινωνίαν ἀπαρτίζουσαι Πολιτεῖαι κέκτηνται ἀναμφισβητητῶς ἐξουσίαν τινὰ καὶ δὴ ἐξουσίαν πρωτογενῆ, οὐδέποτε ὁμως ἡ ἐξουσία αὕτη ὑπῆρξεν ἢ δύναται νὰ καταστῆ κυρίαρχος. Αἱ μονομερεῖς τῶν Κρατῶν θελήσεις εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐνωτικῆς τινὸς θελήσεως ὑπεράνω αὐτῶν ἐδρευούσης, ὁ δὲ χαρακτήρ τῆς ἐνωτικῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐν τῇ μιᾷ τῶν τριῶν συστηματικῶν αὐτοῦ διαιρέσεων (μεταξὺ Ἑθικῆς, Ἐθίμου καὶ Δικαίου), εἶνε αὐτοδύναμος καὶ ἀποτελεῖ τὸ διεθνὲς Δίκαιον. Καὶ ἐν τῇ ἐχθρικωτέρᾳ ἔτι ἐντάσει τῶν μεταξὺ τῶν Κρατῶν σχέσεων, καὶ ἐν τῇ προσφυγῇ τούτων εἰς τὴν *ultima ratio* τῆς ἐπιλύσεως διεθνῶν διαφορῶν, Δίκαιον δὲν παύει ὑφιστάμενον ὡς ἡ αὐτοδυνάμως ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς ἐνοῦσα τὰ μέλη τῆς Διεθνοῦς Κοινωνίας ἑτερόνομος κανονιστικὴ θέλησις. Ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου στερεῖται τὸ Διεθνὲς Δίκαιον—χωρὶς ἢ ἔλλειψις αὕτη νὰ προσβάλλῃ τὴν ὡς Δικαίου ὑπαρξίν αὐτοῦ—εἶνε ἡ πλήρης ἐξωτερικὴ ὀργάνωσις, ἢ ὕλικὴ δύναμις, ὁ ἐξαναγκασμός. Πρὸς τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀκριδῶς τῶν στοιχείων, τῶν μὴ ἀφορώντων εἰς τὴν ἔννοιαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Δικαίου, ἔτεινον ἀνέκαθεν καὶ ἐξακολουθοῦσιν νὰ τείνωσιν αἱ προσπάθειαι τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἐπετεύχθη ἡ ἐξασφάλισις τῶν στοιχείων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχισε θεωρητικὴ τις καὶ πολιτικὴ ἐργασία στρεφομένη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, μέχρι σήμερον ὅπου γνωρίζομεν ὑπάρχουσαν τὴν ἐνόργανον Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, εἶνε ζήτημα τὸ ὁποῖον χρήζει ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης.